

A vogul *m* elemű igenévképzők hang- és alaktana

1. A vogul igenevek mondattanának monografikus földolgozása során az *n* és az *m* elemű képzőkkel kapcsolatban olyan hang- és (vele összefüggő) alaktani kérdések is fölmerültek, melyek tisztázása előfeltétele volt annak, hogy a különböző alakú toldalékok, valamint a hozzájuk fűződő funkciók kölcsönös viszonya megállapítható legyen. A problémák elsősorban mondattani alapon jelentkeztek, megoldásuk tehát szerves része volt az egyes származékok funkcióit leíró szempontból rendszerező, és történeti szempontból értelmező munkának. Mivel azonban a vogul igenevek mondattanát földolgozó, önállóan megjelenendő tanulmányom terjedelmét erősen csökkenteni kellett, többek közt ezeket a lényegében hangtani természetű vizsgálódásokat is kiemeltem belőle. Az *n* elemű képzők hangalakját tárgyaló rész a NyK. LXIII. kötetében jelent meg (83–100 l.). Ezúttal az *m* elemű képzők bonyolult hangtani kérdéseire vonatkozó kutatásaimat szeretném bemutatni.

A földolgozott nyelvi anyag idő- és térbeli kereteire, valamint a vizsgálat módszerére nézve — egyazon dolgozat részleteiről lévén szó — ugyanaz érvényes, amit az *n* igenévkkel kapcsolatban mondtam (l. NyK. LXIII, 85 k., 89).¹ A bizonyításban és a következtetésben itt is lehetőleg a hangtan körében maradok; mondattani kérdéseket csak ott érintek röviden, ahol arra hangalak és funkció összefüggésének igazolásához szükség van.

2. Az *m* deverbális névszóképző minden uráli nyelvben megvan, és a magyar kivételével mindenütt eleven képző. A vele alkotott participium a

¹ A ritkábban használt rövidítések ott (83. j.) adott jegyzéke a következőkkel egészítendő ki:

Bevezetés	= BÁRCZI GÉZA, Bevezetés a nyelvtudományba Budapest, 1953.
CompGram.	= B. COLLINDER, Comparative Grammar of the Uralic Languages Stockholm—Uppsala, 1960.
FgrKons.	= W. STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus — Separatum ex Actis Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis Series B Linguistica: 1.
NyTörtFejt.	= MÉSZÖLY GEDEON, Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján Szeged, 1942.
ÓmSzöv.	= MÉSZÖLY GEDEON, Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal Budapest, 1956.
Szótövek	= BÁRCZI GÉZA, A szótövek (Magyar történeti szóalaktan I.) Budapest, 1958.
Wortbildungslehre	= GYÖRKE J., Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe) Tartu, 1935.

befejezett cselekvés igeneve, mely igenem szempontjából általában közömbös. Főnévi származékai többnyire *nomen acti*k és *actionis*ok.

A képzőt már BUDENZ kimutatta minden finnugor nyelvből (UA. 202 kk.); SZINNYEI a FgrSprw.-ban csak a finnugor megfelelőket sorolja föl (81), de a NyH⁷-ban már a szamojédra is utal (87 k.). Részletesebben idéz szamojéd adatokat GYÖRKE (Wortbildungslehre 45 k.) és természetesen LEHTISALO (AblSuff. 91 kk.); vö. még COLLINDER, CompGram. 266 kk.²

3. Ez az ősi *m* képző az északi vogul nyelvjárásokban a funkció szempontjából is határozottan elkülönülő háromféle toldalékban jelentkezik: *m*, *im* és *im* + magánhangzó. A tavdaiban, a származékoknak szintén világos funkcióbeli különbségével, *m* és *im* toldalékot találunk. Az *m* képző megfelelő alaki és mondattani differenciálódásnak azonban a nyugati nyelvjárásokban csak gyér nyomai vannak, a kondaiban pedig nyoma sincs. Mivel így a nyelvjárások vallomása nem egyértelmű, tüzetesen meg kell vizsgálnunk ez *m* elemű igenévképzők hangalakjának nyelvjáráson belüli és nyelvjárások közti viszonyát. A megoldandó hangtani kérdéseket az É.-ban mutatkozó három képzőalak köré csoportosítva tárgyaljuk.

I. Az *m* képző

1. Az *m* formáns az egész vogul nyelvterületen általános, mint a befejezett cselekvésű melléknévi igenév képzője.

MUNKÁCSI nyelvjárásonként a következő alakjait és funkcióit jelzi: É. Participium praeteriti *-m* (*-ém*), KL. *nomen verbale -m*, AL. participium *-m*, K. participium praeteriti *-m*, P. *nomen verbale -m* főképp participium praeteriti alkalmazásban, és T. participium perfecti *-m* (*-am*, *-ém*, *-im*) (VNnyj. 44, 129, 169, 225, 252, 259).

AHLQVIST említi egyrészt a névszóképzők közt mint participiumi végződést, mellyel *nomen acti* képezhető (WogGr. 137), másrészt az ige névszói alakjai közt, ugyancsak mint *nomen acti* képzőt (179). *Nomen actin*ak nevezi az *m*-származékot az igeragozási paradigmák végén adott igenévi felsorolásban is a tőle megkülönböztetett mindhárom (K., P., Szo.) nyelvjárásban (l. i. m. 184–208).

CSEERNYECOV—CSEERNYECOVA szintén a befejezett cselekvésű igenév képzőjének mondja, melyet a páratlan szótagszámú tövek *-um*, a párosak és az *alun̄kβe*-típus *-am* alakban vesznek magukhoz. A szerzők külön említenek egy *-me* változatot, mely „az előzőkhöz hasonló jelentésű. Rendszerint megkapja a birtokos személyragokat”. Idézett két példájuk is személyragos, mindkettő egysz. 3. sz. (KMRSl. 54, vö. még 41).

CSEERNYECOV szintén *m* és *me* változatot tart számon, de minden további megjegyzés nélkül (JPNSz. 174).

KÁLMÁN BÉLA szerint a befejezett melléknévi igenév (participium praeteriti) képzője az *-m* (*-əm*) (MsNyK. 25).

LAKÓ IV. sorszám alatt közli az igenévképzők közt, megemlítve, hogy e származéknek följegyzéseiben általában múlt idejű melléknévi igenévi jelentése van (ÉMsNyt. 46).

² Az *m* más nyelvcsaládokban is szerepel deverbális névszóképzőként, l. pl. RAMSTEDT: MSFOu. XCVIII, 255 kk., J. ANGERE, UJF. 98 k.

COLLINDER megállapítja, hogy az *-m* (*-me*) képző főleg (általában vagy a környezet szerint) terminatív aspektusú igetöveken szerepel. Jelzői használatban megfelel az angol múlt idejű participiumnak, de ha az ige jelentése folyamatos, az *-m*-származék jelen vonatkozása lehet (Survey 333).

BALANGYIN—VACHRUSEVA nyelvtana *-m* (*ym*, *-iom*, *-am*) végződést említ a múlt idejű melléknévi igenév képzőjeként. Az *m* előtti magánhangzó különbözőségének föltételeiről nem szól (MJaz. 140, vö. még 112).

2. A képzőt tehát a leíró nyelvtanok *m*, ill. (a KMRSz., a JPNSz. és a Survey) esetleg *me* alakúnak jelzik. A megelőző vokális minősége CSERNYECOV—CSERNYECOVA megállapítása szerint (csak az irodalmi nyelvre vonatkozóan) az igető szótagszámától függ, továbbá attól, hogy a csonka *tő* egy vagy két mássalhangzón végződik-e. E magánhangzó minőségének megvizsgálása az *É.* és a *T.* nyelvjárásban azért fontos, hogy az *m* igenév elhatárolható legyen az *im*(*•*)-tól, mely utóbbi e két nyelvjárásban világosan jelentkezik. Az *m* utáni vokális kérdésre pedig azért kell röviden kitérnünk, hogy tisztázzuk: van-e valami köze az *É.* *im.* igenév végén következetesen meglévő magánhangzóhoz.

3. A következtetések hitelessége szempontjából jelentős szerepe van a földolgozott anyag mennyiségének, ezért megemlítem, hogy REGULY—MUNKÁCSI—KANNISTO szövegeiből 5000-nél több adatot gyűjtöttem, ill. vizsgáltam meg. Mivel REGULY jegyzésmódjában érthetően bizonyos ingadozások tapasztalhatók, MUNKÁCSI pedig következetesen *ém* alakot ír, hangtani célra elég KANNISTO *É.* és *K.* adatait számba venni. KL. és AL. szövegei azonban neki nincsenek, ill. alig vannak, azért ezeket REGULYból és MUNKÁCSIBól is idézem.

Az előfordulás gyakorisága kérdésünkre nézve érdektelen, azért az összeállításban csak a különböző igetövekből való származékok szerepelnek, egyenlő értékkel, akár egy, akár több tíz adat képviseli őket anyagomban. Lelőhelyeket általában itt sem közlök, s a jelentéseket is csak jelzem, mint az *n.* igenév hangtani fejezetében, infinitívusszal, ill. magyar értelmezés esetén a befejezett cselekvés igenevével. Minthogy ragok, jelek és egyéb képzőszerű elemek hozzájárulása következtében az *m* előtti vokális kieshet, élvszerűen csak az abszolút alakokat vettem számba. Néhány igetőből azonban nem volt ilyen adatom: ezeknél kötőjellel utalok arra, hogy az *m* után még valamely morfológiai elem következik. Az igető szótagszámába az igekötőt nem számítottam bele.

I. Északi nyelvjárások. a) Nyílt egytagú igetövek: *É.* *jim* 'jött', *lim* 'lött', *mim* 'adott', *vim* 'vett', *tēm* '(meg)evett'³; Szo. *im* 'kommen', *li* 'm-schiessen', *mi* 'm-geben', *βim* 'nehmen', *tēm* 'essen', *βā_{am}* 'sehen, wissen'; FL. *βā_m* 'ua.', *im* 'kommen'. Talán ide tartozik a Szo. *lāum* 'sagen' és *pu_{um}* 'ergreifen', valamint a FL. *tū_{um}* 'rudern' is, melyekben a *β* (vö. SZIL. *lāwi*, *pūwi*, *tqwi*) KANNISTO írása szerint teljesen vokalizálódott.

b) A csonka igető egytagú, egy mássalhangzón végződik. a) Az *m* előtti vokális redukált *u*: Szo. *ā_{tum}* 'sammeln', *ma_{tum}* 'alt', *pa_{tum}* 'fallen', *βātum* 'pflücken', *sātum* 'schaffen', *βōrtum* 'durchwehen', *pētum* '(in den Kessel) legen',

³ Ez az öt igető szempontunkból nagyon fontos (l. alább III/12), azért ezeknél a MUNKÁCSI-adatokat is figyelembe vesszük.

iĕkum 'tanzen', *rā'cum* 'regnen', *i'sum* 'sich setzen', *ma'sum* 'sich kleiden', *lĕsum* 'ausbreiten', *kuš'um* 'sich berauschen', *βārum* 'machen', *nīrum* 'raffen', *ōlum* 'sein', *ūlum* 'Schlaf', *iālum* 'gehen', *-kβālum* 'aufstehen', *tĕlum* 'wachsen', *sĕlum* 'anschaffen', *χūlum* 'zurücklassen', *χūnum* 'vollschröpfen', *pi'num* 'legen', *nērum* 'binden', *mārum* 'hineinstecken'. — FL. *pātum*, *ōlum*; *kĕtum* 'senden', *mātum* 'alt' (28).⁴

β) Az *m* előtt redukált *ə* van: Szo. *iā'səm* 'zeichnen' — FL. *pĕtəm* '(in den Kessel) legen' (2).

γ) Az *m* előtt *a* áll: Szo. *tō'tam* 'bringen', *a'lam* 'töten', *χōlam-* 'des Todes', *χō'lam* 'zu Ende gehen', *pōlam* 'frieren', *mi'nām* 'gehen', *χanām-* 'hängen', *χū'iām* 'schlafen', *χōiām* 'hinreichen', *ō'iām* 'entfliehen', *tōsam* 'trocken', *sāsam* 'bestimmen'. — FL. *a'lam*, *-kχōlam*, *pōlam*, *mi'nām*, *kχūiām*, *ōiām*; *isam-* 'heiss' (13).

c) A csonka tő egytagú, mássalhangzócsoporton végződők. a) Az *m* előtti vokális redukált *u*: Szo. *χāitum* 'laufen', *iōχtum* 'kommen', *sōχtum* 'aufwickeln', *pāχutum* 'werfen', *rōχtum* 'erschrecken', *šāχtum* 'sich freuen', *āstum* 'fertig werden', *iōβtum* 'kaufen', *liltum* 'schreien', *χōltum* 'durchziehen', *šālvum* 'eintreten', *pāltum* '(Holz) aufstapeln', *ōltum-* 'zusammenfügen', *tālĕtum* 'auflegen', *χulĕlum* 'zurückbleiben', *šūlĕlum* 'starren', *urtum* 'trennen', *iĕmtum* 'werden', *iūnĕlum* 'nähen', *ūntum* 'setzen', *ūnĕtum* 'aufstellen', *kōntum-* 'schwellen', *sōlpum* 'sich sträuben', *pāknum* 'stürzen', *ānšum* 'haben', *ūntsum* 'sich niederlassen', *tōβlum* 'genug sein', *ūnlum* 'sitzen', *sāyrum* 'schneiden', *rōtmūm-* 'halt machen', *ōlmum* 'staunen', *-χānĕrum* 'klettern', *ērĕrum* 'singen', *pōiĕum* 'beten', *pōš'rum* 'mauern', *ārtum* 'anwachsen', *pūliĕpāχōtum* 'zerschiessen'. — FL. *iōχtum*, *iĕmtum*, *šāltum*, *ūnlum*, *kχultum*, *ūnĕttum*, továbbá *kīβtum* 'schleifen', *lĕkmum* 'hineingehen', *kismum* 'suchen' (40).

β) Az *m* előtt *a* áll: Szo. *pōnsam* 'reif', *ānšām* 'haben' (vö. *a*), *iōnĕgram* 'sich drehen', *χōnĕam* 'finden', *pinĕlām* 'aufstapeln', *βānĕlām* 'umziehen', *βāyĕssam* 'herabsteigen', *βāyĕlĕttam* 'erlegen', *χānštam* 'lernen'. — FL. *kχōntam*, *kχānštam* (9).

d) A csonka tő többszótagú, egy mássalhangzó zárja. a) Az *m* előtt redukált *u* van: Szo. *βōrātum* 'wünschen', *tā'ra'tum* 'loslassen', *pāyšōpitum* 'begraben', *χūiĕptālum* 'legen'. — FL. *nēymētum* 'umbinden', *iōχtālum* 'kommen', *sā'kβālum* 'zerbrechen' (7).

β) Az *m* előtti magánhangzó *a*: Szo. *atχātam* 'sich versammeln', *masχātam* 'sich kleiden', *lupχā'tām* 'rutschen', *kĕyχā'tam* 'vorspannen', *ōima'tam* 'sinken', *āšetam-* 'glotzen', *šā'γā'tām* 'fallen', *mišā'ta'm-* 'dröhnen', *tāratā'm-* 'schiessen', *kū'āi'dām* 'zerstören', *lāpta'ram* 'steckenbleiben', *tāγγatam* 'aufhängen', *ānu'gbatam-* 'umherblicken', *sa'γaram-* 'hauen', *kōnneylapa'm-* 'erscheinen', *lappandapa'm-* '(die Tür) schliessen', *sakβalam-* 'zersplittern', *nōχsāizalam-* 'aufwachen', *βāt'imām-* 'sich nähern', *tōβlasam* 'rudern'. — FL. *ma'zĕχātam*, *kĕrĕχātam*, továbbá *tālmātam* 'sich in ein Boot setzen', *pāĕχtĕχātam* '(ans Ufer) schieben', *pāsapa'm-* 'davonkommen' (23).

e) A csonka tő többszótagú, mássalhangzócsoport zárja. a) Az *m* előtt redukált *u* van: Szo. *pātamtum* 'losgehen', *sĕliĕlum* 'anschaffen', *atχatĕlum* 'versammeln'. — FL. *ariĕtum* 'übrig bleiben', *sūlintum* 'laufen', *iōmiĕtum* 'umhergehen', *tūštum* 'hinstellen' (7).

⁴ A csonka tövek egyes csoportjainál jelzem a különböző igetövek számát is.

β) Az *m* előtti vokális *a*: Szo. *lappēriytam-* 'umwickeln', *kōimiytam-* 'folgen', *oimiytām* 'sich flüchten', *χy.ltiypam* 'zurückbleiben', *ioχtiypa-m-* 'kommen', *ioη.griypa-m-* 'sich kehren', *tōliypam* 'einsinken', *šē.lumvām* 'werfen', *roχiuptaχtam-* 'erwachen', *pātamlām* 'losgehen' (vö. *a*), *tā.yamla.m-* 'sich verbreiten', *pēlamla-m-* 'sich entzünden', *kō.samla-m-* 'entglühen', *ti.lam-lam* 'fliegen', *su.ml.la-m-* 'hörbar werden', *kisubla-m-* 'pfeifen', *rō.ηgruβla-m-* 'rufen', *mā.niylām* 'zusammenbündeln', *iā.niymām* 'aufwachsen'. — FL. *ōiīypām-* 'fliehen', *io mantam-* 'gehen', *narmtaχtam* 'sich (ins Wasser) stiessen', *nē.ym.taχtam* 'sich binden', *kχōntiylām-* 'finden' (24).

f) Az *m* előtti magánhangzó (redukált *u* és *a* egyaránt) rendszerint kiesik, ha az igenévhez személy- vagy esetrag járul, pl. Szo. *ōlmum*, *ōlmubt*, *ōlmən*, *ōlmm* (vö. *ōlum*) 'sein', *ōimatme* (vö. *ōimātam*) 'sinken' stb., FL. *ōmamēnt* (vö. *ōlum*) stb. Néhány esetben azonban szóvégen áll az *m*, mégis vokális nélkül, közvetlenül járul a csonka tőhöz: Szo. *io.mm* 'wandern', *iālm* 'weggehen' (vö. *iālum*), *ūāpra.mm* 'sich verschärfen', *šālap.pm* 'schlüpfen' (vö. *šālum*), *tōliyp.pm* 'einsinken' (vö. *tōliypam*), *tā.yya.p.pm* 'hängen bleiben' (vö. *tā.yyatam*); *lap.pm* 'aufstehen', *sagāp.pm* 'erwürgen', *pōka.p.pm* 'zerplatzen'. — FL. *ōlm* (vö. *ōlum*) 'sein', *io.mm* 'gehen', *iālm* (vö. Szo. *iālum*) 'ua.', *kχōt.kβālm* (vö. Szo. *-kβālum*) 'heraussteigen', *kχūnm* 'schöpfen', *io.nō.p.pm* 'hinabsinken'. Magánhangzóhiány legtöbbször ott mutatkozik, ahol az *m-t p* mozzanatos képző előzi meg; ez egyben azt is jelenti, hogy az igető ilyenkor két- vagy többtagú.

A Szo. és a FL. egyértelműen viselkedik, így az adatok összesíthetők. Eredményként azt látjuk, hogy az egytagú csonka tövek rendszerint redukált *u*-val (két esetben *a*-vel) veszik magukhoz az *m-t*, a két- és többtagúak többnyire *a*-val; a redukált magánhangzó és az *a* aránya egytagúaknál 70 : 22, két- és többtagúaknál 14 : 47. Ez arra vall, hogy bizonyos összefüggés van az igető szótagszáma és a magánhangzó minősége közt; ily összefüggésre utalnak az efféle párok is: Szo. *ioχtum* 'kommen' ~ *ioχtiypa-m-* 'ua.', *χyulum* 'zurückbleiben' ~ *χy.ltiypam.* 'ua.', Szo. *nēyum* 'binden' ~ FL. *nē.ym.taχtam* 'sich binden' stb. A szótagszámon kívül mintha az igető magánhangzóinak tartama és talán hangrendje is befolyásolná az *m* előtti vokális minőségét, pl. azok az egytagú csonka tövek, melyekhez *a*-val kapcsolódik az *m*, a Szo., FL. *min-* 'gehen', Szo. *pinil-* 'aufstapeln' kivételével mind veláris hangrendűek. E kérdések további vizsgálata azonban már nem tartozik ide; megoldásuk amúgy is csak átfogó tótani alapon lehetséges.

Az igenévképzővel kapcsolatban csupán annak rögzítése fontos, hogy az *m* előtt az É.-ban más vokális nem jelentkezik, mint redukált *u* (kétszer *a*), ill. *a*. STEINITZ megállapította, hogy a Szo.-ban a nem első szótagi redukált magánhangzó egységes fonéma (*a*), mely bilabiális mássalhangzók előtt erősen labializálódik (ÖESA. 268); ez a megállapítás természetesen érvényes a mi kérdéses vokálisunkra is. Az *m* előtti *a*, mint láttuk, leggyakoribb kéttagú csonka igetőveken. Ilyenformán rendszerint a harmadik szótagba kerül, föltehető tehát, hogy a harmadik szótagi erős mellékhangsúly következtében (l. ÉMsNyt. 7) lett hangzóssá, s történetileg nem más mint a redukált *u*: egyszerű tővégi vokális vagy „kötőhang”, melynek semmi funkciója nincs. Erre vall az is, hogy — bár nagyon ritkán — mindkét magánhangzó jelentkezhet ugyanazon igetőn: Szo. *ōnšum* ~ *ōnšām* 'haben', *pātamlum* ~ *pātamlām* 'losgehen'. — Már SZABÓNAK föltűnt az az *a*, mely „több-összetett képzőben előfordul. Egyedül sohasem fordulván elő, eredeti jelentésére és alakjára a

vogul nyelv nem ad magyarázatot" (NyK. XXXIV, 68). Ehhez megjegyze-
hetjük, hogy a vokálist tartalmazó összetett képzők rendszerint a harmadik
szótagot alkotják (tővéghangzós vagy „kötőhangzós” tőhöz járulva), s így
a bennük jelentkező *a* talán éppúgy a hangsúlyviszonyokban leli magyara-
zatát, mint az *m* előtti. Később a nyelvérzék a képzőhöz tartozónak fog-
hatta föl, s ettől kezdve jelentkezése függetlenné vált az eredeti fonetikai
feltételektől.

II. Kondai adataimban az *m* előtti magánhangzó néhány kivétellel
(melyekre mindig utalok) azonos az A és a B változatban, azért elegendő az
egyik alak közlése. Itt is, mint az *n*-igenévnél, az ellenőrzött B változatot
idézem.

a) Nyílt egytagú igető: *iam* (az A-ban néha *im*) 'kommen', *lam* 'schie-
sen', *mam* 'geben', *βam* 'nehmen', *tēm* 'essen', *ūm* 'sehen', *tūm* 'hineingehen';
valószínűleg ide való a *lōaum* 'bestimmen' is, továbbá a B-*aim* (csak a *tēmāim*
összetételben) 'trinken' és *lōum* '(vom Wasser) getrieben', mely két utóbbival
szemben az A félhangzót mutat: *tēmāim* és *lōum*.

b) A csonka tő egytagú, e g y mássalhangzó zárja. a) Az *m* előtti vokális
a: *sāim* 'vermodern', *kētēm* 'senden', *pātēm* 'fallen', *kūtēm* 'beugen', *sōātēm*
'verordnen', *tātēm* 'bringen', *mātēm* 'alt', *lātēm* 'sagen', *iēēkuəm* 'tanzen',
sūsēm 'als Mitgift bringen', *tōsēm* 'trocken', *māsēm* 'sich kleiden', *a'sēm*
'heiss', *lōāšēm* 'Wache halten', *koim* 'liegen', *šmāim* 'in Schlaf versinken',
nēyēm 'anbinden', *βōārēm* 'machen', *mārēm* 'ans Ende kommen', *nā'rēm*
'kriechen', *ōlēm* 'sein', *kālēm* 'graben', *kōlēm* 'tot', *no-kkōdlēm* 'aufstehen',
kuā'lēm 'vergehen', *tūlēm* 'hereinbringen', *kū:lēm* 'die Nacht verbringen',
ūlēm 'Schlaf', *tēlēm* 'erzeugen', *iqlēm* 'kommen', *qlēm* 'töten', *nī'lēm* 'schälen',
pōlēm 'frieren', *pīlēm* 'führen', *kā'nēm* 'herabhängen', *pōnēm* 'aufsetzen',
pynēm 'legen', *mənēm* 'gehen' (38).

β) Az *m* előtt *ä* áll: *rēpā'm* 'fallen', *kōlō'm* 'Äser' (tk. 'holt') (2).

c) A csonka tő egytagú, mássalhangzócsoport zárja. a) *a*-vel: *βōāxtēm*
'werfen', *iōxtēm* 'kommen', *išxtēm* 'schneiden', *pēxutēm* 'schiessen', *poxtēm*
'kackern', *puštēm* 'stechen', *tuštēm* 'verstecken', *kāštēm* 'hervorspringen',
šjštēm 'erwachsen', *tjštēm* 'aufstellen', *iaštēm* 'erschaffen', *βā'ltēm* 'hobeln',
tōāltēm 'aufladen', *pōāltēm* 'brennen lassen', *kuō'ltēm* 'vergehen', *sōltēm* 'schnei-
den', *iamtēm* 'kommen', *βontēm* 'setzen', *ku'ntēm* 'tragen', *kōntēm* 'treffen',
βonlēm 'sitzen', *šonsēm* 'sehen', *pānsēm* 'fertig werden', *kənsēm* 'jagen', *ənsēm*
'haben', *kašsēm* 'gewandt sein', *mānsēm* 'in Not sein', *tušsēm* 'stehen', *kēnkēm*
'klettern', *βōānkēm* 'krabbeln', *kuā'syēm* 'beten', *sāyēm* 'umhauen', *nəylēm*
'erscheinen', *toβlēm* 'voll werden', *pā'ryēm* 'springen', *lūlyēm* 'sich zurecht-
legen', *qalmēm* 'erheben' (37).

β) *ä*-vel: *pōāiltēm* 'kochen' (vö. e/β), *pēeltēm* 'eintauschen', *tēnxtēm*
'mit Saiten versehen', *kāintēm* 'peitschen', *noke'ztēm* 'hinsetzen', *tēktēm*
'fressen', *išrktēm* 'nagen', *puβntēm* 'fangen', *kētsēm* 'senden', *lōāβsēm* 'sagen',
βəylēm 'nehmen', *iōβlēm* 'brechen', *pūrlēm* 'opfern', *kōntēm* 'kämpfen',
nēršlēm 'rauben', *pēnkēm* 'berauschen', *pəlēm* 'erschrecken', *iāβētmēm*
'sich herunternähern', *oāipēm* 'aufhören', *nōχsēm* 'Zobel jagen' (20).

d) A csonka tő többtagú, e g y mássalhangzó zárja. a) *a*-vel: *pē'xut-*
ka'tēm 'schiessen', *tu'itka'tēm* 'sich verstecken', *māz'kātēm* 'sich kleiden',
χōiltōlēm 'den Tag anbrechen lassen', *ia'ltōimōlēm* 'Sommer werden',
tōātōlēm 'füllen', *βōilsōlēm* 'betreten', *sāy'rapōlēm* 'zimmern', *kāntilōlēm*
'verschliessen', *ā'iltōlēm* 'einschläfern' (10).

β) *ä*-vel: *tārətəm* 'herablassen', *βə rətə* 'umherblicken', *kuə lītəm* 'zurücklassen', *pēeri tēm* 'flechten', *βā škətəm* 'einen Schlag bekommen', *toršətə* 'aufquietschen', *iānkulmītəm* 'sich niederlegen', *iə xtapəm* 'schneiden', *sāyrapəm* 'abhauen', *iə xtaləm* 'kommen', *səlβaləm* 'ausspucken', *kārtlīg* 'beugen', *ə lītəm* 'töten', *pə tītəm* 'fallen', *sonsi tēm* 'betrachten', *kənsi tēm* 'erbeuten', *pēeri tēm* 'sich verwickeln', *tūtətəm* 'hineintreten', *βəiyələm* 'betreten' (vö. *a*), *kəšələm* 'gewahren', *šā rələm* 'sprechen', *šə dələm* 'Mitleid haben', *lēmātīləm* 'herausziehen', *poskəsə* 'aufwirbeln', *sə ləyəm* 'schneiden', *ləynəiəm* 'Eichhorn jagen' (26).

e) A csonka tő töbhtagú, mássalhangzócsoport zárja. *a*) *ə*-vel: *xōnt-la xtam* 'kämpfen', *iənyī la xtam* 'sich bewegen', *šə kəla xtam* 'sich küssen', *tuītīla xtam* 'sich verstecken', *tāorata xtam* 'sich herablassen', *lī kβl ta xtam* 'zusammenrücken' (6).

β) *ä*-vel: *lōāiktə* 'schaukeln', *pjāiəltə* 'kochen' (vö. *c/β*), *iū βl tēm* 'geschaukelt', *səl kəmtəm* 'zerstreuen', *kə d ləmtə* 'sich erkundigen', *tulməntə* 'rauben', *pə alimə nəmtəm* 'zerreißen', *nə rəmtə* 'aufgreifen', *šā rəmtəm* 'Mitleid haben', *əlkāitəmtə* 'erziehen', *iə xtl tēm* 'gelangen', *ə s m x tēm* 'zustopfen', *kāitəmləm* 'hervorspringen', *po xəmləm* 'bereichern', *iōāi x tēm* 'zaubern', *kāsənšə* 'anbinden' (16).

f) A ragos alakokban az *m* előtti *ə* sokszor kiesik, pl. *tēləmən* 'dein Abstammen' (vö. *tēləm*), *iə xtmjət* 'sein Kommen' (vö. *iə xtam*), *pj tmjət βəil* 'wie er . . . fällt' (vö. *pj təm*) stb. Az *ä* kiesésére azonban nem tudok példát idézni. Abszolút szóvégen csak három adatom van csonka tőhöz közvetlenül járuló *m*-re: *sə ym* 'verwickeln', *nə ym* 'binden' (vö. *nə yəm*) és *ūlm* 'Schlaf' (vö. *ūləm*).

Az *m* képző előtt tehát a K.-ban csak *ə* vagy *ä* vokális található. A csonka igető szótagszáma szerint összesítve az adatokat, az egytagúaknál az *ə* : *ä* aránya 75 : 22, a töbhtagúaknál 16 : 42, vagyis körülbelül olyan a viszony, mint az É. nyelvjárásokban. Mint ott az *a*-t, a K.-ban az *ä*-t a harmadik szótagi erős mellékhangsúly következtében beállt hangzósabbá válásnak tulajdonítom. Ezt a föltevést valószínűsítik az ilyen alakpárok: *āləm* ~ *ə lītəm* 'töten', *pj təm* ~ *pj tītəm* 'fallen', *iə xtam* ~ *iə xtapəm* 'schneiden', *kāitəm* ~ *kāitəmləm* 'hervorspringen', *sāyram* ~ *sāyrapəm* 'abhauen', *kənsəm* ~ *kənsi tēm* 'erbeuten' stb. — Ellene mond viszont e föltevésnek a *kōntləm* ~ *xōntla xtam* 'kämpfen' alakpár, ahol épp a kétszótagos alakban van *ä*, s a három szótagosban *ə*. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ez igető első szótagi vokálisa természeténél és helyzeténél fogva, tehát kétszeresen hosszú, mintegy két ritmus-egységet tartalmaz, akár a két rövid szótag. Hasonlóképp az előző szótag fonetikai minőségéből eredő tartam-különbségek magyarázhatják a *kəētəm* ~ *kəētəm* 'senden' és az A *βəiyələm* ~ B *βəi s əl əl əm* 'betreten' alakpár jelentkezését is. — Valószínű továbbá, hogy a szótagszám és a szó hangszerkezetéből adódó ritmikai körülményeken kívül érzelmi mozzanatok is befolyásolják a magánhangzó kérdéses minőségét. Erre vall a 'holt' jelentésű B *kōləm* szó *ä*-s változata ebben a mondatban: „*ū sūtəŋ pəβl tāt l kōl ə m*”, *lōāβi* '(ihr) Dorfvolk des Stadtfürsten, (ihr) Äser”, sagt er' (II, 529; az A változatban *xōləm* van). Azt hiszem, nem kétséges a lélektani indíték: az erős emfaticum következtében a tővégi vokális hangzósá vált és megnyúlt. Mind e kérdések azonban csak a többi nem első szótagi magánhangzó tüzetes vizsgálatával kapcsolatban tisztázhatók.

III. A KL.-ból természetesen jóval kevesebb adat áll rendelkezésre mint az előbbi kettőből (gyűjtésemben mintegy 260), és a fonetikai átírás is

bizonytalan. MUNKÁCSI következetesen *ém* alakot ír, vagy — ragos származékokban — nem jelöl magánhangzót az *m* előtt, pl. *ölmém* 'volt' (esz. 1. sz.), *joxtmémént* 'érkezett' (ktsz. 1. sz. lokatívuszraggal), *ölmqu* (tbsz. 1. sz.), *pätmüt* 'jutott' (esz. 3. sz.) stb. Ezért — az a) csoport kivételével — nem idézem MUNKÁCSI adatait.

a) Nyílt egytagú igező: *jim* 'jött', *lim* 'lőtt', *mim* 'adott' (VNyj. 133), *tüm* 'belépett'; ilyennek látszik a *säim* 'rothadt' és a *ném* 'kötött'; lehet hogy ez utóbbiban REGULY a tőzáró *γ*-t (vö. *nēγ*-SZIL.) nem fogta föl, de a teljes vokalizálódás is föltehető.

b) A csonka tő egytagú, egy mássalhangzó zárja. a) *e*-vel: *pätem* 'esett', *tqtem* 'gyakorolt', *uottem* 'épített', *nékem* 'tapodott', *kojem* 'feküdt', *iésem* 'dicsért', *toqšem* '(ki)száradt', *télem* 'született', *kualem* 'fölkerekedett', *-menem* 'származott' (vö. *β*) (10).

β) *u*-val: *pétum* 'megrakott (üst)', *punum* 'rakott', *minum* 'ment' (vö. a) (3).

γ) *o*-val: *voarom* 'készített' (1).

c) A csonka tő egytagú, mássalhangzócsoporton végződik: a) *e*-vel: *joxtem* (*joktem*) 'érkezett', *roxtem* 'megijedt', *kultem* 'visszamaradt', *-šilttem* 'hasított', *nultem* 'esküdött' (vö. *β*), *vä-tem* 'barnított', *jältem* 'jött', *imtem* 'változott', *knntem* 'vezetett', *puitem* 'fogott', *intem* 'övezett', *šästem* 'növekedett', *uüsem* 'leszállított', *läpsem* 'fölkerekedett', *këlsem* 'tükrözött' (15).

β) *ä*-vel: *tuošläm* 'kiszáraztott' (1).

γ) *o*-val: *nultom* 'esküdött' (vö. a), *sumtom* 'ugrott', *joankom* '(be)kerített' (3).

δ) *u*-val: *šängum* 'hátra feszült' (1).

d) A csonka tő többtagú, egy mássalhangzó zárja. a) *e*-vel: *müškättem* 'öltözött', *täjättem* 'elalélt', *kutqyloalem* 'hajlongott' [l. f) alatt], *višen tälem* 'szedegetett', *kuqtlqalem* 'fogyasztott', *kišmejem* 'keresett' (6).

β) *o*-val: *kuqtlqalom* (l. *β*), *šairä poalom* 'ácsolt', *juottom tqalom* 'varrott' [l. f) alatt] (3).

e) A csonka tő kéttagú, két mássalhangzó zárja: *tqntem* 'gyakorolt', *joamentem* 'elment', *qatentem* 'elsikamlott' (3).

f) Az *m* közvetlenül a csonka tőhöz járul: *pätm* 'esett' (vö. b/a), *oqlm* 'volt', *tqalm* 'olvadt', *näilm* 'jelentkezett', *tušilm* 'állított', *perjilm* 'választott', *šunšpoalm* 'tükrözött', *lélptqalm* 'berendezett', *kutqyloalm* 'hajlongott' (vö. d/a), *jerramoalm* 'csiszolt', *jäžqh toalm* 'jegyzett', *juotme toalm* 'varrott' (vö. d/β), *sqkqrm-* 'perzselt' (13).

Az a) csoportot nem számítva 58 származék szerepel összeállításunkban. Ebből 34-ben *e* áll az *m* előtt; az egy *ä* (c/β) talán csak ejtéssajátság. Az *um* ~ *om* (az egy c/δ kivételével) foghang, ill. előző szótagi labiális magánhangzó után áll, tehát nyilván kombinatorikus változata a (redukált?) *e*-nek. Adataink szerint a vokálisiány is lehet vagylagos. Így joggal megállapíthatjuk, hogy a KL. viszonyok teljesen egyértelműek az É.-ban és a K.-ban tapasztaltakkal, tehát szintén arra vallanak, hogy az *m* előtti vokális jelentés nélküli tővéghangzó.

IV. Az igen csekély AL. anyagból a következő képet kapjuk:

a) Nyílt egytagú igező: *lim* 'lőtt', *mim* 'adott' (VNyj. 175).

b) A csonka tő egytagú, egy mássalhangzó zárja: a) *e*-vel: *pätem* 'aláhullott', *uottem* 'épített', *kualem* 'elment', *polem* 'fagyott', *tqžem* 'száraz' [vö. d) alatt], *išem* (MUNK.) 'forró' (6).

β) *u*-val: *pusšum* 'szökött' (1).

c) A csonka tő egytagú, két mássalhangzó zárja: *vantem* 'vezetett', *kgntem* 'ua.' (2).

d) Nincs vokális az *m* előtt: *šqrm* 'avas' (tk. 'égetett'), *tošm* 'száraz' (vö. b/a) (2); egy személyragos adatban: *nilmem* 'jutottam'.

Ez a néhány adat egyértelmű az előző nyelvjárások gazdag anyagával. — MUNKÁCSI itt is következetesen *em*-et ír, személyrag előtt hangzókieséssel, pl. *almén-aíl* 'életemben' (VNYj. 169).

V. A P. aránylag bőven van képviselve KANNISTO gyűjtésében. Mivel azonban az adatok száma nem nagy (kb. 70), kiegészítésként itt személyragos alakokat is közlök.

a) Nyílt egytagú igető: *lim* 'lőtt' (VNYj. 254), *tim* (REG.), *tēm* (MUNK.), '(meg)evett', *tēm*, *tēm* (KANN.) 'essen', *βēm* 'sehen'; esetleg ide tartozik a *seim*, *seim* 'verfault' és a *lāum* 'geschaffen' is.

b) A csonka tő egytagú, egy mássalhangzó zárja. a) *ə*-vel: *ta'təm* 'bringen', *peētəm* 'fallen', *neātəm* 'treiben', *meētəm* 'alt', *βu'ttəm* 'hinstellen', *βōārəm* 'machen', *eēləm* 'töten', *tēləm* 'entstehen', *kuāləm* 'steigen', *βuləm* 'schlafen', *minəm* 'gehen', *tōšəm* 'trocken' [vö. f) alatt] (12).

β) Redukált (egyszer teljes) *u*-val: *ōlum* 'sein', *kanum* 'hinreichen' (2).

γ) *ε*-vel: *kβoλλem* 'sterben' (1).

c) A csonka tő egytagú, mássalhangzócsoport zárja. a) *ə*-vel: *kultəm* 'bleiben' (vö. β), *tuñšəm* 'stehen', *iex'təm* 'schneiden' (3).

β) Redukált *u*-val: *kultum* 'bleiben' (vö. a), *iŋχptum* 'kommen', *iŋχukum* 'sich biegen' (3).

γ) *ε*-vel: *tōlpeem* 'zerbrechen', *toārtem* 'herablassen', *ponštem* 'geboren werden' (3).

δ) *a* van az *m* előtt a következő esz. 3. sz. alakban: *roāβdamēēt* 'werfen' (1).

d) A csonka tő többtagú, egy mássalhangzó zárja: a) *ə*-vel: *βut'tm-tōāləm* 'bemerken', *iū'tm-tōāləm* 'nähen' (2).

β) *ε*-vel: *iēn.mātem* 'aufziehen' (1).

γ) *a* van két személyragos adatomban: *iō.n.ta.mmt* 'schlagen' (esz. 1. sz. lokatívuszraggal) és *nunkporromamēēt* 'aufspringen' (2).

e) A csonka tő kéttagú, mássalhangzócsoport zárja, az *m* előtti vokális *ε*: *tul.mn.tem* 'stehlen' (1).

f) Közvetlenül járul az *m* a csonka tőhöz egy abszolút adatomban: *tōšm* 'trocken' (vö. b/a), továbbá esetrág előtt: *βuamεγ* 'in Schlaf'.

E néhány adat alapján az *m* előtti magánhangzó minőségére vonatkozólag csupán annyit lehet megállapítani, hogy az *ε*, valamint a személyragos alakok *a*-ja vagy a harmadik szótagban jelentkezik (l. d/γ, e), vagy oly második szótagban, melyet helyzeténél vagy természeténél fogva hosszú első szótag előz meg (l. c/γ, δ, b/γ). Bizonyosra vehető, hogy a redukált és a teljes *ə* és *u* (vö. *kultəm* ~ *kultum*) szintén egymás változatának tekintendő.

VI. A T.-ból nagyon kevés adatomban van, de ezek rendkívül fontosak, mert az *m* előtti vokális minősége ebben a nyelvjárásban épp oly határozottan különbözik az *im*(.) igenév *i*-jétől, mint az É.-ban. Az adatok kis száma és nagy jelentősége miatt MUNKÁCSI adatait is számba veszem, s ezúttal a pontos fordításokat adom meg.

a) Nyílt egytagú igető: *jim* 'jött', *um* 'nézett' (VNYj. 296); esetleg *seim-* 'schlecht'.

b) A csonka igető egytagú, e g y mássalhangzón végződik. a) *a*-vel: *nõñ-khqtém* 'kiirtott', *kítém*, *külém* 'számúzott', *tülém* 'született', *ül-älém juni-páll* 'Miután... megölte' (IV, 349), *nũñ-kälém khalt* 'Akközben, hogy... föl-szállott' (uo.), *petə:m* 'gefallen' (6).

β) *i*-vel: *ju-äjim juni-páll* 'miután megitta' (IV, 347) (1).

γ) Alsó nyelvvállású teljes vokállissal: *iqšqm* 'sovány (száraz)', *kalāmüt* 'Wasser des Todes' (III, 179), *tatə:m ka:tl* 'bringtag' (AblSuff. 99) (3).

c) A csonka tő egytagú, mássalhangzócsoporton végződik: a) *a*-vel: *vəxřém* 'odadobott', *pěrtém* 'eladott', *šəβrə:m tšəft* 'Als er... abhie' (III, 171), *pərgə:m* 'kochend' (4).

β) *a*-val: *khantqm-vail* 'születése (találta) óta' (VNYj. 282).

d) A csonka tő kéttagú, egy mássalhangzó zárja: *vəxřätém juni-páll* 'verekedés után' (IV, 350), *nõñ-jänümém* 'megnőtt' (IV, 356) (2).

e) A csonka tő kéttagú, mássalhangzócsoport zárja: *toj vārāntém-khqlt* 'Lakodalomcsinálás közben' (IV, 348), *ikə:ltəm* 'klappernd' (2).

A 19 adatból 14 redukált *a*-t mutat. Az *äjim* *i*-je nyilván a többeli *j* hatása; a *b/γ* alatti 3 adat talán nem számít igenévnek. Így csak a *khantqm-vail* *q*-ja marad magyarázatlan; itt legföljebb az első szótagi vokális hasonító hatására gondolhatunk. Hangrendi illeszkedés nem lehet ok, mert egyébként a veláris igetőveken is *a* mutatkozik.

4. A föntiek alapján az *m* igenévképző előtti vokálisra nézve összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg: 1. minden nyelvjárásban jelentkezik egy redukált magánhangzó: Szo., FL. *u* (*a*), K. *a*, P. *a*, *u*, T. *a*. Bizonytal redukált magánhangzónak értékelendő a KL. (MUNK.) *é*, (REG.) *e, o, u* és az AL. (MUNK.) *é*, (REG.) *e, u* betűje is. E redukált magánhangzó többnyire egytagú igetőveken, tehát második szótagban mutatkozik. A hangszín különbözősége fonetikai föltételektől függ.

2. Minden nyelvjárásban jelentkezik továbbá egy alsó nyelvvállású teljes vokális is az *m* előtt: Szo., FL. *a*, K. *ä*, P. *ε*, T. *a* (MUNK. *q*); a KL. és az AL. adatokban a redukált és a teljes magánhangzók nem különíthetők el. — Ez a teljes hang többnyire oly származékokban található, melyek kéttagú csonka igetőből valók, amikor tehát a teljes hang az erős mellékhangsúlyos harmadik szótagot alkotja; továbbá oly egytagú csonka tőből való származékokban, melyekben az első szótag hosszú.

3. A T.-n kívül minden nyelvjárásból van adat arra is, hogy az *m* közvetlenül a csonka tőhöz kapcsolódik. Mivel mind a redukált, mind a teljes vokális rendszeresen kiesik, ha az *m* nem abszolút szóvégen áll, a magánhangzóhiányt szintén változatnak kell tekinteni.

4. Az a tény, hogy a teljes magánhangzók is kieshetnek, azon föltevés mellett szól, hogy e magánhangzók nyíltsága és teljessége másodlagos, s valóban a hangsúlyviszonyokkal függ össze. Az eredeti hang *a* lehetett, mely, mint STEINITZ a Szo.-ra nézve rámutatott, nem első szótagban mássalhangzók közt rendszerint túlrövid, s egyéni kiejtéstől, beszédiramtól stb. függően egészen el is tűnhet (ÖESA. 269 k.). Láttuk hogy a túlrövidség a K.-ban és a P.-ben is mutatkozik (a T.-ban nem!). A nem első szótagi teljes magánhangzókról viszont a Szo.-ra vonatkozólag sem talállok STEINITZnél oly megjegyzést, hogy azok is kieshetnének (vö. i. m. 271 kk.). Hogy az *m* előtt kieshetnek, ez szintén arra vall, hogy e teljes magánhangzók nem jelentésmegkülönböztetők, hanem fonetikai eredetűek, s ha más fonetikai föltételek adódnak,

éppúgy eltűnhetnek mint az *a*, melyet valamennyi *m* előtti vokális alapváltozatának tekinthetünk.

5. A leggazdagabban képviselt *É.* és *K.* adatokat összevetve megállapítható, hogy többnyire ugyanazon igetön jelentkezik redukált, ill. teljes hang. Összeállításomban mindössze a következő eltéréseket találtam: *É.* *tó'tam* 'bringen', *a'lam* 'töten', *χó'lam* 'zu Ende gehen', *χy'iam* 'schlafen', *ónšám* 'haben' (de van *ónšum* is!), *mí'nam* 'gehen' ~ *K.* *tá'tam*, *á'lam*, *kuá'lam*, *kojam*, *ónšám*, *mámam* (P. is *minám*). A *K.* tehát az *É.*-val szemben színtelenebb, redukált magánhangzót mutat. Ez a tény jól egybevághat azzal a hangtörténeti megállapítással, hogy a tövéghangzó eltűnése — melyet természetesen sorvadásnak kellett megelőznie — a keleti nyelvjárásokban indulhatott meg, majd a nyugatiakra terjedt át (l. GULYA J.: NyK. LXII, 49). Föltehető, hogy a sorvadási tendencia a *K.*-ban és a *P.*-ben néhány igetön megakadályozta a tövégi vokális nyílt teljes hanggá változását. Meg kell mégis jegyezni, hogy fordított viszonyra is van egy adatom: *É.* *tá'ra'tum* ~ *K.* *tārətəm* 'lassen', de itt figyelembe veendő, hogy a második szótagok tartama különböző.

6. Az *m* előtti magánhangzó minősége tehát az alapige fonetikai szerkezetétől függ, de nem feltétlenül, mert pl. lélektani indítékok is módosíthatják. Ez arra mutat, hogy a kérdéses magánhangzónak nincs funkciója, azaz egyszerű jelentés nélküli tövéghangzó vagy „kötőhangzó”, mely könnyen ki is eshet. Ennek hangsúlyozása az *im* igenévtől való elhatárolás miatt fontos, mert annak *i*-je viszont állandó.

5. Egyes szovjet nyelvtanok és a Survey szerint a képző alakja *me* is lehet (l. 2. p.). Kérdés, hogy a népnyelvi szövegek tanúsága alapján ez a véghangzó történetinek, vagy másodlagosnak tekintendő-e.

1. Abszolút szóvégen mindössze a következő *mé*-végű alakokat találtam: *É.* *lā'xer χūnté masmé* 'páncélruha valahogy rá van öltve' (II, 113), *tqr puñkän pinmé* 'kendőjét fejére tette' (IV, 215), *luwä la'ilä nāñχ-ālmamé* 'lova lábát emelinti' (I, 20), *surti χār-pikät ti sēlēpamé* 'rénszarvas tulokját *im* megszerelte' (II, 108), *sayüyā χot-tārēmtamé* 'hajfonatai szét vannak eresztve' (I, 29). Ezek közül az első kettő csupa *im*-igenév közt szerepel, a kérdéses *é* tehát ezek hatása is lehet. Valószínűbb azonban, hogy a véghangzó mind az öt adatban egysz. 3. sz. birtokos személyrag, mely néha jelentkezik az *m*-állítványon.

A *K.*-ból négy adatot tudok idézni: *kwqłmä šōut* 'Midón fölkelt' (IV, 167), *kwqlepämä šōut* 'Midón kiment' (I, 167), *kütilemä šōut* 'Midón... kérdezte' (IV, 169), *kojmə iəp'jält* 'Nachdem... sich niedergelegt hatten' (II, 329). Az igenév mindenütt névutós, ilyen használatban pedig rendszerint megkapja a cselekvő személyre utaló személyragot. Igaz ugyan, hogy az igeneveken a *K.*-ban rendszerint a *t*-elemű egysz. 3. sz. ragalak szerepel (példák a mondat-tani részben), de elvétele „különösen a Felső-Konda vidékén” előfordul az *é* is, „mely az éjsz. és közélplozv. -*ä* megfelelője” (VNyj. 195). Azt hiszem, az idézett négy adatban ez a puszta magánhangzóból álló személyrag jelentkezik (MUNKÁCSI adatai FK.-iak, KANNISTÓÉ KK.-i).

A fentiekén kívül nincs adatom arra, hogy abszolút szóvégen az *m* után vokális volna. A ragok és a képzőszerű elemek előtt található magánhangzók nyilván másodlagos ejtéskönnyítők, ezekkel nem is foglalkozom. A *me*-változat tehát, melyről a KMRSzl. 54. l. azt mondja, hogy rendszerint megkapja a birtokos személyragokat, tk. elvonás a személyragos alakokból,

ill. maga az egysz. 3. sz. alak, mint a JPNSz. idézte *miname jui palt* 'после его ухода' (174).

2. Nem alkalmazható azonban ez a magyarázat a KMRSzl. 54. lapján idézett *minamete jui palt* 'ua.' stb. példákra, mert ezekben egysz. 3. sz. ragként a magánhangzós szótövekhez járuló *t*-s ragváltozat jelentkezik.

Ismeretes hogy az É.-ban s a T.-ban (mely utóbbira azonban ragos igenévi adatom nincs) a mássalhangzós szótöveken az egysz. 3. sz. ragja pusztá vokális. Az *m*-igenevek túlnyomó többségében ezt is találjuk, de szórványosan a *t*-elemű személyrag is előfordul. Ezek az esetek különféleképp magyarázhatók.

a) Nem kétséges az értelmezés ott, ahol a *-mät*, *-met* végű igenév határozói szerepű, pl. É. *nāñχ kwālmät* 'a midőn fölkel' (I, 4), *χātél va'ilemät* 'napszálltakor' (IV, 170) stb., Szó. *izß šāltmēv* 'Als er eintritt' (II, 87), *kön ānu qbatamēt* 'als er hinausblickt' (III, 35) stb., FL. *izōmantamēt* 'indem sie . . . geht' (I, 85). Ezekben ui. kétségtelenül az egysz. 3. sz. igenévnek *t* lokatívuszragos alakjával van dolgunk.

b) Hasonlóan világosak az ilyen FL. alakok: *si lm te* 'hatte geschnitten', *nōkχālmvmtē* 'hat gehoben' stb., melyek az igenév tárgyas ragozású egysz. 3. sz. alakjai. Valószínűleg ide tartoznak az É. *poñimtamēt* 'van odaszorítva' (tk. 'odaszorította'), *tāremtamēt* 'szét eresztette'-féle alakok is (ezek tárgyalása a mondatbanba tartozik).

c) Nehézséget csak annak a néhány adatnak az értelmezése okoz, melyben a végződés *t*-je az igenév mondatbeli szerepe miatt nem tekinthető kétségtelenül esetragnak, sem igei személyragnak. Ezeket kissé bővebb szövegkörnyezettel idézem.

É. *taw an-mōnt χgtpä tqwmät nāñkēs* 'Az előbb itten úgy látszott, mintha valaki evezett volna' (II, 89). A mondat átírás REGULY KL. eredetijéből: *tāu kgttpä tqwmēt nāngs* (II, 88). A *tqwmät* a fordítás és a vogul mondat szerkezet szerint egyaránt alany, egysz. 3. sz. raggal. Ez az alak azonban MUNKÁCSMÁL rendszeresen *mä*-végződésű. A kérdéses *t* itt többféleképp is értelmezhető. Föltehető, hogy mégis locatívuszrag, s akkor így volna fordítandó: 'az előbb valaki evezésében látszott'. Ez a szerkezet azért szokatlan, mert a nomen actionis birtokos személyragos. A vogul mondat azonban a *taw* 'ő' névmással kezdődik, mely itt nyomosító szerepű (vö. a *maga* hasonló funkcióját a régiségben), úgyhogy MUNKÁCSI fordítatlanul is hagyta. Lehet hogy a mondat-alakítás közben a közlő a névmást mégis birtokos jelzőnek érezte, s azért látta el a hozzátartozónak vélt igenevet személyraggal. Másik lehetőség, hogy az átírás közlőjét a fölolvastott REGULY-szöveg befolyásolta, melynek KL. nyelvjárásában viszont az egysz. 3. sz. ragja mássalhangzós töveknél „rendesen -ä; de néha -ät is” (VNYj. 108). Végül — s ez látszik legvalószínűbbnek — lehet a végződés egyszerűen analógiás eredetű, az *im*.-, vagy esetleg az *n*.-igenevek mintájára.

Az előzőhöz hasonlók: É. *kwon ta jojtēmät sujti* 'im kívülről az ő jövele hallik' (III, 70), *lū ta noumätä sujti* 'hallik, hogy a ló neki indult' (I, 14) stb.

Szó. *nāñχ sāigālamätēv nāñlūpi de mābätän tö'ti mā* 'Als sie aufwacht, ist ihr Lärchenbaum ans Ufer des Landes getrieben' (I, 215–6). Az igenév végén a locatívuszrag áll, de az előtte levő személyrag nem pusztá vokális, hanem *tē*. Itt aligha lehet más magyarázat, mint a mondatvégi *ima*-állítmány analógiás hatása, mely hangalak (*-amä- ~ -imä*) és jelentés (határozó ~ állapotjelölő) irányából egyaránt érhetette az igenevet.

Ugyancsak analógiásnak magyarázható az a néhány eset, melyben az *ät-*, *et-*végű igenév névutós szerkezet tagja: É. *toχ jānmeltēmät-χalt* 'A mint úgy neveli' (II, 19), Szo. *kōnneylapa'met ērt* 'als sie draussen erscheint' (I, 151); *nōoχ róχtuptaχtamēt ērt* 'nachdem sie erwacht ist' (II, 50). Itt a névutó miatt a *t*-t semmiképp nem tekinthetjük esetragnak. A *t*-s személyrag jelentkezésében viszont valószínűleg annak is szerepe van, hogy mindezek négy-, ill. öttagú alakok, amilyenek ritkák az *m*-igenévnél, viszont aránylag gyakoriak az *im*-nél, amelyhez természetesen a *t*-s személyragnak kell járulnia. Itt tehát bizonyos ritmikai-fonetikai okok is közrejátszhattak a nyelvérzék megzavarodásában.

Van egy ktsz. 3. sz. adatom is, melyben a magánhangzós tövekhez járuló *-ēn* személyrag mutatkozik a várható *-ēn* helyett: Szo. *iyβ iyχtumatēnt* 'Als sie nach Hause kamen' (I, 219); az utolsó *t* locativusrag. A személyrag szabálytalan alakja talán szintén fonetikailag magyarázandó: a harmadik szótagba került „kötőhang” teljes, nyílt hangzó, melyet a közlő pillanatnyilag tövégnak érzett, s ezért a magánhangzós tövekhez illő ragalakot tette hozzá.

Bizonyos, hogy az itt előadott magyarázó kísérletek egyike sem teljesen megnyugtató, sőt, a legjobb esetben is csak valószínűnek tekinthető. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a mindössze 10–20 efféle adattal szemben mintegy félezer olyan adat áll, amelyben az egysz. 3. sz. ragja a mássalhangzó szótövekhez járuló puszta magánhangzó. A felsoroltak ennek oly elenyésző töredékét alkotják, hogy joggal tarthatjuk őket téveseknek, analógiásoknak, vagy egyébként szabálytalanoknak; semmi esetre sem ingathatják meg annak a 98%-nyi adatnak a valóságát, melyben az egysz. 3. sz. ragja *ä*, ill. *ε*. Ezek az ősi személyragos alakok — különösen összevetve az *n*- és az *im*-igeneveken rendszeresen jelentkező *t*-elemű személyragokkal — kétségtelenné teszik, hogy a kérdéses képző a vogulban puszta *m*, melynek esetleges véghangzója igen régen, föltétlenül még a birtokos személyragozás fonetikai-alaktani rendszerének megszilárdulása előtt, nyomtalanul eltűnt.⁵

6. Mindezek alapján most már válaszolhatunk a képző hangalakjával kapcsolatban fölvetett két kérdésre: 1. az *m* előtti vokális *n e m f u n k c i ó s* *e l e m*, hanem tövéghangzó, ill. kötőhang; 2. az *m* utáni vokális *n e m* szerves része a képzőnek; ami magánhangzó ragok és képzőszerű elemek előtt jelentkezik, az megőrzött véghangzó, vagy ejtéskönnyítő kötőhang, abszolút szóvégen pedig — az idézett néhány esetben — kétségkívül másodlagos. A képző funkciójának hordozója maga az *m*.

II. Az *im* képző

1. Míg az *m* képző az egész vogul nyelvterületen általános, az *im*-nek csak az északi nyelvjárásokban van amattól határozottan elkülönülő hangalakja (a T. *im*-igenév történetileg az É. *im*-igenév megfelelője, ezért azt ott fogjuk tárgyalni).

⁵ Lehet hogy eredetileg minden nyelvjárásban két alakja volt az esz. és ktsz. 3. sz. ragjának, s a különbség a véghangzó lekopása következtében tűnt el a keleti és a nyugati nyelvjárásokban (vö. NyK. LXIII, 95 k.).

MUNKÁCSI szerint az É.-ban az *m* mellett a „participium praeteriti egy másik képzője *-im*, mely azonban ilyen értelemben ritkább használatú” (V Nyj. 45). A többi nyelvjárás leírásában nem is szól róla az igenevek közt (vö. 129, 179, 225, 252—3), s a T.-ban is csak az *m* alakváltozatai közt említi az *-am* és *-ém* mellett, mint a participium perfecti képzőjét (295).

AHLQVIST nyelvtanában nem találtam utalást külön *im* képzőre (vö. WGr. 137—8, 179). A névszóképző *m*-re idézett példáiban ugyan (az egyetlen *jim* 'ankunft' kivételével) mindenütt *i*-t ír (*pätim* 'fall', *menim* 'abgang', *joltim* 'schöpfung' stb. i. h.), de minthogy a betűket sehol nem magyarázta meg (l. WICHMANN: i. m. XI), ez *i*-k hangértékét nem tudjuk megállapítani. Mivel mindenütt ez a betű szerepel a tőle *m*-képzősöknek minősített származékokban, talán föltehető, hogy sorvadó, redukált hangot jelöl vele.

CSEERNYECOV—CSEERNYECOVA szerint az *im* passzív szerkezetekben használatos, mint a befejezett cselekvésű igenév képzője. A szerzők említenek *ime* változatot is, melynek funkciója szerintük azonos az *im*-ével (KMRSzl. 55). Szerepel ezenkívül az *im*-származék a ragozási táblázatban mint participium passivi, s lehet hogy ezt (nem pedig az *ime/ima*-származékot) tartják az elbeszélő mód passzív tövének (i. m. 43).

CSEERNYECOV nyelvtani vázlatában nem említi külön az *im*-et a névszóképzők közt, de az *-m*, *-me* képzőnél adott két példája közül a második *im* végződésű: *totim sun* 'приведенная нарта' (JPNSz. 174); az elbeszélő módról szólva azonban nem említi a szenvedő tövet (l. i. m. 185).

KÁLMÁN BÉLA nem szól erről a képzőről (vö. MsNyk. 25).

LAKÓ GYÖRGY V. sorszám alá illeszti az *im* végződést az igenévképzők közt, azzal a megjegyzéssel, hogy módhatározói jelentése van (erről l. az *im*. képzőnél), s múlt idejű melléknévi igenévként is előfordul (ÉMsNyk. 46).

COLLINDER röviden annyit mond, hogy az *-im* (*-ime*) származékoknak kb. azonos jelentésük van az *m*-származékokkal. Ezen *m*-elemű képzők egyben az elbeszélő mód cselekvő és szenvedő tövét alkotják (Survey 333).

BALANGYIN—VACHRUSEVA nyelvtanában nem találom említést az *im* képzőről sem a múlt idejű participium végződését (MJaz. 140), sem az igenevek igei tulajdonságait tárgyaló részben (i. m. 142 kk.). A nyelvtan az *im*(a) végződést csak a határozói igenév képzőjeként tartja számon (l. az *im*.-igenévnél), de megjegyzi, hogy személyrag nélkül jelzőként is szerepelhet a mondatban (i. m. 147, l. még 112).

2. Az É. *im* és *im*. képző azonosítása történetileg bizonyosan téves, bár alaki egybeesés és ennek következtében funkcióbeli keveredés kétségtelenül történt a két igenévképző származékai közt. Ennek ellenére az É. szövegekben világosan fölismerhető az a kétféle mondattani szerep, mely a kétféle alakhoz eredetileg fűződik: az *im*. gerundiumot képez (l. a III. részben), az *im* pedig szenvedő participiumot.

Az *im*-participium csak jelzőként szerepel, funkciója tehát ugyanaz, mint a szenvedő értelemben használt jelzői *m*-participiumé. A kettő vagylagosságát bizonyítják az efféle kifejezés-változatok: É. *pukñit j ä k t i m* *élém*=*χλῆς* (III, 17) ~ *puxñit j ä k t é m* *élém-χλῆς* (II, 327) 'köldöke vágott ember', Szó. *tâyle šâldi' m xumîn kôln* (V, 169) ~ *tâyle šâldu m xumîn kôln* (V, 44) 'In die durch das Eintreten gefüllte Männerhütte', *pē t i m* *pūd*... *si'se mar* (IV, 21) ~ *pē t u m pūt*... *si'si ma'ral* (IV, 426/39) 'die

Zeit, die man zum Füllen des Kessels . . . braucht', *nár x̄βD ōltum* (od. *ōltim*) *kōl* 'eine aus schlanken . . . Fichten gefügte Hütte' (II, 116) stb.

Nyilván ez a funkcióbeli azonosság az oka annak, hogy az *im*-participium az É.-ban is ritka: mindössze kb. 170 adatom van rá. Ilyenek pl.: É. *pūwim ēlēm-x̄lēsānā* 'elragadott embereit' (II, 120), *vōtnē x̄ājim jiwēt* 'széltől ért fák' (IV, 386); Szo. *z̄ūndiñ māDe* 'die genähte Stelle' (III, 28), *x̄ō'tl ūlt tō'tim nē* 'Eine irgendwoher gebrachte Frau' (I, 244) stb., stb.

3. Az a kisszámú *im* végződést mutató participium, melyet a többi nyelvjárásban találtam, túlnyomóan *j*-s, vagy jésített mássalhangzós csonkaton jelentkezik, pl. KL. (REG.) *kuim voannem*, (MUNK.) *khujim wannēm* 'hol . . . feküdtem, az az erdőm' (III, 344, 345), (REG.) *qngum āñšim* . . . *pi* 'Anyám szülte . . . fiú' (II, 212; MUNKÁCSI átírásában *āñšēm* 213), *pgnnsim ūgul p̄aren* 'megfőtt húsdarabjait' (IV, 317; MUNKÁCSINÁL *pansēm*), *toazim iju* 'száraz fa-' (IV, 136; MUNKÁCSINÁL *tōšēm* 137) stb.; AL. *pclim vuoi* 'fagyott zsír' (IV, 130); P. *pō'l:m kul* 'gefrorene Fische' (IV, 284); K. *Jényé sajim khom* 'Sarka rothadt ember' (IV, 400; KANNISTÓNÁL *sājim*), *khwojim mōtānēl* 'fekvő helyéből' (II, 229; KANNISTÓNÁL *kojammētānl* II, 567 stb.); T. *kūnēl pgnim vōš* 'kőből rakott város' (IV, 370), *sejim kül* 'schlechte Hütte' (III, 200). Az ilyeneknek az *im* képző szenvedő jelentésére nézve nincs bizonyító erejük, mert az *m* előtti *i* a többeli mássalhangzók hasonló hatásának is tulajdonítható. A fonetikai eredet mellett szól az a tény, hogy az ilyen tőtípus *im*-származéka cselekvő értelmű is lehet: KL. *u' uim karlein* 'vízben úszott kan evet' (III, 294); P. *oijim eš'tkaiploβ kum* 'Die . . . entflohenen fünfzehn Männer' (II, 7); T. *utne miñim āitām* 'vízbe merült (ment) ember' (V Nyj. 295). De az effélék ellenére sem tagadhatjuk mereven azt az elvi lehetőséget, hogy a szenvedő jelentésű *im* végű participiumokban a fonetikai környezet nem létrehozta, hanem megőrizte a kérdéses *i*-t.

4. Ennek az elvi lehetőségnek támogatására két körülményt tudok említeni. Egyik az, hogy a nagyon kevés szöveggel képviselt AL.-ból való két adatomban az *m* előtti *i* nem magyarázható a környező hangok hatásával: *pattelim līn* 'бѣлку стрѣлил' (V Nyj. 179, tk. 'a meglőtt evet') és (REG.) *ām rextim nāl tqul kitt sobel* 'a tőlem kirázott nyíltoll [gyorsaságú] két csikó' (IV, 103; MUNKÁCSI KL. átírásában *rēxtēm* uo.). Ennek a szöveggyűjtések idején már kihalóban levő nyelvjárásnak vallomása nyomosa érv a mellett, hogy az *im*, mint a befejezett cselekvésű melléknévi igenév szenvedő alakjának képzője, egykor több nyelvjárásban is megvolt.

A második nyelvi tény, amely egy sajátos, szenvedő jelentést kifejező *im* képző hajdan több nyelvjárásra kiterjedő használatát bizonyítja, az, hogy néhány ige *m* ~ *im* származéka kétféle tőből alakul: É. *lim* ~ *lajim* 'lőtt', *mim* ~ *majim*, KL. *mim* ~ *majem* 'adott', É. *tēm* ~ *tajim*, KL. *tēm* ~ *tajim* '(meg)evett'. Az alakpárok elsője lehet cselekvő és szenvedő értelmű, második a viszont mindig szenvedő jelentésű. Ezekről a nagyon fontos igetövekről és bennünket érdeklő származékaikról az *im*. képzővel kapcsolatban (l. ott 12. p.) szövegek részletesen.

5. Tekintve az *im*-participiumok következetesen szenvedő igenemét, jogosnak véljük azt a föltevést, hogy a képző két alaktani elemet tartalmaz: a befejezett cselekvésű melléknévi igenév *m* képzője előtti *i* a passzívum alaki

kitevője. A képző elavulását az igenem szempontjából közömbös *m*-participiumnak széleskörű, az egész vogul nyelvterületen általános szenvedő értelmű használata teljesen megmagyarázza.

III. Az *im*-képző

1. A minden nyelvjárásban meglevő *m*-képzőtől az É.-ban és a T.-ban funkcióra nézve is világosan elkülönül egy testesebb képző, mely az *m* előtt *i*-t (a T.-ban veláris tövekhez járulva ξ -t, ζ -t), és (csak az É.-ban) véghangzót tartalmaz. Ez a toldalék, mint származékainak mondatbeli szerepei mutatják, határozói igenevet képez. A toldalékkal kapcsolatos hangtani problémák abból adódnak, hogy a nyugati nyelvjárásokban a gerundiumképző hangalakja nem különbözik oly világosan és következetesen az *m* participium-képzőtől, mint az É.-ban és a T.-ban, — a kondaiban pedig egyáltalán nincs alaki különbség a határozói és a befejezett cselekvésű melleknévi igenév közt. A nyelvjárások ez eltérő viselkedése két szorosan összefüggő kérdést vet föl: egyrészt, hogy melyik nyelvjárás őrzi a képző eredeti hangalakját, másrészt, hogy a különböző nyelvjárási alakok milyen történeti viszonyban vannak egymással. Tisztázandó továbbá, hogy van-e alaktani különbség az É. nyelvjáráson belül a gerundiumképző és az *im* participium-képző közt; a leíró nyelvtanok fölfogása ui. erre vonatkozólag nem egyértelmű.

2. MUNKÁCSI minden nyelvjárás leírásában említ egy „gerundium” (É., KL., P.), ill. „állapothatározó gerundium” (AL., K., T.) képzőt: É. *-imé* (mely „nyilván egybetartozó” az *im* participium praeteriti képzővel), KL. *-ém* (az „éjszaki vog. *-imé* gerundiumnak középzóvái alakja”), K. *-ém*, *-äm* („= éjsz. vog. *-imé*”), P. *-imé*, *-im*, *-ém*, T. *-ém*, *-im* (VNyj. 45, 129—30, 225—6, 253, 295). Az AL.-ban nem említi magát a képzőt, csak alkalmazására hoz példákat, melyekben a végződés *-am*, *-ém*, *-im* (i. m. 170).

AHLQVIST nyelvtanában nem találtam utalást ilyen gerundiumra (vö. WGr. 179, 137).

CSENYECOV—CSENYECOVA kis szótárának nyelvtani bevezetése a határozói igenév képzőjeként *-im* szuffikszumot említ, továbbá egy *-ime/ima* toldalékot, mely „rendszerint kapcsolódik a birtokos személyragokkal”; a kétőnék egymáshoz való viszonyát nem érinti (KMRSzl. 55). Szerepel továbbá az *im*-származék a ragozási táblázatban, mint az elbeszélő mód passzívumának töve (csak 2. és 3. személyekben). Lehet azonban, hogy nem a határozói igenevet, hanem a táblázat végén megadott *im* képzős participiumot tekintik a szerzők módtőnek (i. m. 43, vö. még 41).

A JPNSz.-ban nem találtam említve ezt az igenevet sem a képzők közt, sem az elbeszélő móddal kapcsolatban (vö. 174, 185).

KÁLMÁN BÉLA szerint a határozói igenév (gerundium) képzője *-ima*, mely a birtokos személyragokat is fölveheti (MsNyk. 25).

LAKÓ GYÖRGY az igenevek közt VI. sorszámmal jelzi az *-ima* toldalékot, megjegyezve, hogy szenvedő értelmű, múlt idejű melleknévi jelentése is van, továbbá, hogy az *im*-igenevhez hasonlóan állítmányi funkcióban is használatos (ÉMsNyt. 46).

COLLINDER összefoglalóan azt mondja, hogy az *im* (*-ime*)-származékok kb. azonos funkciójúak az *-m* (*-me*)-származékokkal, s ezek alkotják az elbeszélő mód aktív és passzív tövét (Survey 333, 327).

BALANGYIN—VACHRUSEVA nyelvtanában a határozói igenév képzője *-im(a)*. A szerzők szerint az *-im* változat főként személyragtalanul jelentkezik, s ilyenkor jelző a mondatban, az *-ima* változat pedig személyragosan, határozói vagy állítmányi szereppel (MJaz. 147). Hangsúlyozzák, hogy az igenév szenvedő igenemű, ezért cselekvő alanya éppúgy részeshatározói esetben kerül, mint a szenvedő állítmányú mondat ágensa (i. m. 148 k., vö. még 112).

Mint ez összeállításból kitűnik, csak MUNKÁCSI különbözteti meg határozottan az *im* participium-képzőt és az *imē* gerundiumképzőt. Minden többi szerző vagylagosnak jelzi a hangalakot is, a funkciót is, sőt a MJaz. egyenest a határozói igenévnek tulajdonít jelzői használatot. Ezek szerint magára az É. nyelvjárásra nézve is eldöntendő kérdés, hogy leíró és történeti szempontból egy vagy két formáns-e az *im* és az *im•*, más szóval: funkciós elem-e a gerundiumképző végvokálisa, vagy szervesen járulékhang.

A többi nyelvjárásra vonatkozólag nemcsak a végvokális megléte vagy hiánya jelent megoldandó problémát, hanem — a T. kivételével — az *m•* előtti vokális kérdése is. Míg ui. ennek hangszíne az É.-ban és a T.-ban állandó, a nyugati nyelvjárásokban és a kondaiban erősen ingadozik. — Valamennyi nyelvjárásra nézve tisztázandó továbbá e vokálissal kapcsolatban, hogy részt vesz-e, és ha igen, mily szereppel vesz részt a képző jelentésében.

A gerundiumképző hangalakjára vonatkozó problémák tehát a végvokálishoz, ill. az *m* előtti vokálishoz fűződnek.

a) A véghangzó kérdése

3. Abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy a toldalékokat legteljesebb formában az É. őrizte meg, elvileg a véghangzós alakokat kell eredetinek tekinteni. Az alább következő adatokat ezúttal is rendszerint lelhely nélkül idézem. MUNKÁCSI adatainál megtartom a tőle általában használt határozói igenévi fordítást, KANNISTO adatainál itt is infinitívussal utalok az ige jelentésére. Megjegyzendő, hogy az igenév szenvedő jelentését — mely e gerundiumnál nem kivétel nélküli, s lényegében az állítmányi funkcióra korlátozódik — e környezetükből kiszakított adatok egyáltalán nem tükrözik. Ez azonban itt nem is fontos, mert a nemi vonatkozás mondatnyi kérdésével itt nem foglalkozom.

A hangtani példatárt igyekeztem úgy összeállítani, hogy a különböző minőségű és szótagszámú ige-alkotók képviselve legyenek.

É. *tajimē* 'evén', *lajimē* 'lőve', *majimē* 'adva', *ajimē* 'iván', *vārimē* 'készítve', *ēryimē* 'énekelve', *ālmimē* 'emelve', *mastimē* 'öltöztetve', *tārūtīmē* 'leeresztve', *χaslitimē* 'mohosodva', *ša'itimē* 'örvendve', *sūlintimē* 'rohanva', *āñkwātīmē* 'tekintve', *poγērālimē* 'bukdácsolva' stb., stb.

FL. *tāijimē* 'essen', *silimē* 'schneiden', *pātīmē* 'geraten', *tūñšimē* 'weinen', *tāγyatimē* 'behängen', *pēlamlimē* 'in Brand geraten', *mēlamtaχtīmē* 'eilen', *rōñkχu:βlim(ε)* 'schreien' stb. stb. Mint az utolsó adat mutatja, a véghangzó vagylagosan el is maradhat.

Szo. a) *tāiimē* 'essen', *a'limē* 'töten', *nēγimē* 'binden', *pi'nimē* 'legen' stb., stb.

β) *lāiimā* 'schiessen', *βō'iiimā* 'nehmen', *χō'iiimā* 'geraten', *pōliimā* 'frieren', *kānsmimā* 'erzürnen', *tēliimā* 'entstehen', *kāyatiimā* 'aufgraben', *sūγrērmimā* 'einschrumpfen', *pusmalv'imā* 'heilen', *ta'it'imā* 'durchbohren' stb., stb.

MUNKÁCSI a véghangzót éppúgy *é*-vel írja, mint a *n.* képzőét. KANNISTO-FL. adataiban szintén *ε*-t találunk, mint a *n.* képzőben mindig, de a Szo.-ban *ā* is jelentkezik, mégpedig jóval gyakrabban mint *ε*. A két hang megoszlásának föltételeit nem tudtam megállapítani, annál kevésbé, mert ugyanazon igető származékán is előfordul mindkettő, természetesen a jelentés árnyalatnyi eltérése nélkül: *βārime ~ βāri'mā* 'machen', *tāratime ~ tārat'i'mā* 'herablassen'. A két alakpár hangteste bizonyos artikulációs és tartambeli különbséget is mutat (*r ~ я*, fél- és negyedhosszú *i*), de hogy a ritmikai-fonetikai föltétel és a végvokális hangrendje mint befolyásolja kölcsönösen egymást, azt — csupán az igenevek köréből gyűjtött anyagom alapján — nem tudtam tisztázni. A kérdés megoldását ez összefüggésben egyébként nem tekintettem föladatomnak, mert sokszáz adatom kétségtelenül bizonyítja, hogy a hangszín problémája kizárólag hangtani probléma: a vokális minősége nem érinti az igenevnek sem szerkezetét, sem funkcióját.

Lényegbe vágó azonban a véghangzó meglétének vagy hiányának kérdése, pontosabban annak eldöntése, szerves része-e az a képzőnek, vagy másodlagos járulék. A probléma tk. ugyanaz, mint a *n.* képzőnél, tehát megoldásában is hasonló módszert követünk. Oly kétségtelen eredményre azonban, mint ott, aligha juthatunk, már csak azért sem, mert okfejtésünket szinte teljes egészében az *É.* nyelvjárásokra kell alapozni. A többi nyelvjárás ui., ahol a véghangzók lekopása nagyobb méreteket öltött, jóformán semmi hangtani fogozót nem nyújt. A T.-ről később külön lesz szó (10. p.). Az itt következők, ha nincs más jelezve, az *É.* nyelvjárási viszonyokra vonatkoznak.

Mivel a toldalékok hangtaste az *É.*-ban a legteljesebb, az ott mutatkozó állapotot irányadónak tarthatjuk. Sajnos, igenevünkre nézve az *É.* vallomása sem egészen egyértelmű, úgyhogy következtetéseinket kénytelenk vagyunk részben arra a törvényszerűségekre alapozni, amely a számokban fejeződik ki. Hiszen egy-egy alak túlnyomó gyakorisága nyilván nem véletlen, hanem a nyelvi szabály tükröződése. E meggondolás értelmében a szabályostól eltérő eseteket kell megvizsgálni és lehetőség szerint értelmezni.

4. Az *imē* toldalékról már MUNKÁCSI megállapította, hogy gerundium-képző, a vele alkotott származékok tehát határozók a mondatban. Teljességre törekvő anyaggyűjtésemet számszerűen átvizsgálva azt tapasztaltam, hogy az *É.*-ban mintegy 650 *im*• végződésű határozóval szemben 110 *im* végződésű áll. Ez a hatodrésnyi „szabálytalan” használat nem elhanyagolható mennyiség akkor, amikor épp a végvokális történeti vagy másodlagos voltáról van szó. MUNKÁCSI fölfogása és a véghangzós adatoknak mégiscsak többszörösen nagyobb száma az előbbi föltevés mellett szól. Ilyenformán a véghangzó nélküli alakok kívánnak magyarázatot. A magánhangzó eltűnését — mint a *n.* képzőnél — elsősorban mondatfonetikai okokra vezethetjük vissza.

a) Rákövetkező szókezdő vokális előtt az igenev véghangja könnyen kieshetett a hangrész megszüntetésére, pl. a létigével kapcsolatban: *É. masyatim āli* 'fel van öltözködve' (IV, 172), *kinsim ālsēm* 'vadászattól éltem' (IV, 243, tk. 'vadászva'); Szo. *nēyim āley* 'sind gebunden' (II, 145), *la'p tājyavim āli* 'ist... umhängt' (III, 28) stb. — Egyéb magánhangzós szókezdet előtt: *É. puānk tāratim ūnli* 'fejét leeresztvén ül' (I, 150), *lūnsim ās ti mini* 'sirva megy ismét' (I, 58); Szo. *loββindim ūnli* 'sitzt... lesend' (II, 80), *sō'paslim ānšīve* 'hat... bereit' (III, 24), *sā'm sunsi'm āli* 'kein Auge hatte (es) gesehen' (III, 31) stb. Összeállításomban 19 adat tartozik ebbe a csoportba.

b) Igen gyakori a képző végvokálisának hiánya rákövetkező félhangzó *i* előtt: É. *kinsim jāmītāsēm* 'keresve járkáltam' (IV, 332), *pūyēm̄tim jol šāltem̄tītā* 'megfogván aládobja' (II, 291) stb.; Szo. *χcsyim iōmi* 'geht... schlenkernd' (IV, 120), *lūnšim iūβ šāl_{cs}ds* 'kam weinend herein' (I, 252) stb.; FL. *ēr̄yim iūβ* 'er kommt singend' (V, 114), *iōralax̄tim iōm̄j̄ti* 'geht... hochmütig herum' (II, 167), *kisim(ε) iūβšaltēȳt* 'treten pfeifend ein' (V, 101). Ez utolsó adat ismét azt mutatja, hogy a véghangzó vagylagos lehet. — Ily mondatfonetikai helyzetben 21 *im* végződésű határozó áll anyagomban.

c) Ha az igenevet nazális szókezdet követi, akkor a vokális kiesését artikulációs renyhességgel is magyarázhatjuk: a két orrhang közt nem alkotják meg az orális zárt a már jelentés nélkülinek érzett véghangzó képzésére: É. *lūnšim nān̄χ-lūš* 'sírva fölállott' (II, 112), *mātā sunsilim mā-tarmēl jālāsēs* 'földjét megnézendő a földre jött' (IV, 321, tk. 'szemlélve'); Szo. *ālvim minēȳt* 'sie gehen hintereinander' (II, 692; tk. 'összecsatolva'), *nūnšim ma'nij̄ti* 'rupft... , sich (dabei) reckend' (I, 34). — Föltevésünk helyességét igazolni látszik ez a FL. adat: *pēr̄im nēn̄tsati tī puββ̄s* 'Es wurde nun eine gute (gelte) Rentierkuh eingefangen' (III, 12). A jegyzetek szerint is *pēr̄im* < *pēr̄imε*, de participiumnak értelmezve: 'eine ausgewählte... R.' (207/23). Néhány lappal utóbb azonban így találjuk a kifejezést: *pēr̄imε kit nēn̄tsati puββ̄n!* 'Fang zwei gute (gelte) Rentierkuhe ein! (III, 15), tehát *k-* szókezdet előtt teljes hangalakkal jelentkezik az igenév, mely fölfogásom szerint mindkét esetben határozó: 'kiválaszt(at)ván a réntehen megfogatott', ill. 'kiválasztván két réntehenet fogj meg'. — Nazálisos szókezdet előtt áll az igenév 9 adatomban.

d) Külön elbírálás alá esnek az összetételszerű állandóbb kapcsolatok, melyekben ritmikai és hangsúlybeli mozzanatok is közrejátszhattak a magánhangzó eltűnésében: É. *rān̄xim, šis̄yim* 'kiabálva, üvöltve' (II, 178), *rān̄yim, maukim* 'ordítva, bögve' (III, 67); Szo. *šis̄yim rōn̄gr̄im* 'winseIn (und) heulend' (III, 36), *lāyalim mōβbalim* 'plaudernd, lachend' (I, 246), *lūnšim tīstim* 'weinend (und) betrübt' (I, 247), *saβalim βcōžlim* 'Mühe ertragend, Qual (?) ertragend' (I, 464/2): KANNISTÓ nem tesz vesszőt a két igenév közé, ami nyilván az ejtésbeli szorosabb kapcsolat jele. Az effélékben a kapcsolat második tagja a szólam harmadik szótagján kezdődik, s így megfelelő erős hangsúly esik rá, míg ha az igenév végén megvolna a vokális, akkor az esnék a harmadik szótagba; hogy erre a fonetikailag kiemelt helyre értelmileg is fontos szótag kerüljön, az igenév jelentés nélkülinek érzett véghangzóját egyszerűen kivetik. A kapcsolat második tagjának végéről aztán ritmikai okból marad el a magánhangzó.

e) A fonetikai okokon kívül talán egy alak- és mondattani sajátság is számba jöhet a magánhangzó eltűnését előidéző okok sorában: az ún. „raglazaság” (Suffixlockerheit).⁶ Ilyennek tekinthető a szerkesztésmód ebben a FL. kifejezésben: *kis̄yβlim rōn̄χyβlim(ε)* 'pfeifend (und) schreiend' (I, 148). Az első tagról elmaradt a magánhangzó az előző pontban kifejtett okból. De a második tagon vagylagosnak jelzett véghangzó fölfogható olyannak, amely mindkét taghoz hozzátartozik, vagy akár olyannak, amely az összetételszerű kifejezésnek csak utótagján jelentkezik. Egyik magyarázat sem

⁶ Részletesen tárgyalja LEWY (Wort- und Satzverbindung 47 kk.); RAVILA szerint e jelenség a vogulban rendszerint akkor fordul elő, ha a két tag oly szorosan kapcsolódik, hogy szinte összetételt alkot (FUF. XXVII, 31).

erőltetett, s az obi-ugor mondattani sajátságok mindkét értelmezést megengedik, akár egyidejűleg is.

f) Végül, de nem utolsó sorban, mondattani-szórendi okai is lehettek a véghangzó eltűnésének, pl. az ilyen szerkezetekben: Szo. *ēlipālēn rō'sim sē ml ūi βīyr ūi iōttō'taste, sispālēn rō'sylyl'me sē ml ūi βīyr ūi pūt kibārn lōh'χat'at* 'Das vor ihn geworfene schwarze Wild, das rote Wild nahm er mit, das hinter ihn geworfene schwarze Wild, das rote Wild glitt in den Kessel hinein' (I, 64). A fordítás a két párhuzamos szerkezet *im* és *ime* végű igenévét szenvedő participiumnak tolmácsolja. De a mondat így is érthető: 'Az eléje dobott vadat... magával vitte, mögéje dobál(tat)ván a... vad az üstbe gördült'; a második igenévet akár ok-, akár föltételhatározónak tekinthetjük. Alakilag az első igenév szenvedő participium, a második gerundium; de a két mondat fölépítése teljesen párhuzamos, a két igenév szórendje pontosan azonos, a nyelvérzék tehát vehette akár mindkettőt participiumnak, akár mindkettőt gerundiumnak. A véghangzó elég gyakori eltűnésével ui. az eredetileg kétféle hangalak és a hozzájuk fűződő kétféle funkció keveredett a nyelvtudatban, egy-két ilyen keverékszerkezet alapján analógiásan egész sor véghangzó nélküli, „szabálytalan” használat jöhetett létre. Ilyen analógiás eredetűnek gondolom azt a kb. 20 adatot, melyben az igenév véghangzójának eltűnése az előzőkben említett okok egyikével sem volna megnyugtatóan magyarázható.

5. Ezeknél a csupán lehetőségként fölvetett érveknél jóval fontosabb, mert döntő jelentőségű, az egysz. és ktsz. 3. sz. birtokos személyragos alakok vallomása. Ezek ui. — éppúgy mint az *n*• képzős igenévnél — a *t*-elemű, tehát a magánhangzós töveknél használt formában járulnak az *im*•-igenevekhez. A gazdag adattárból csak szemelvényként közlök néhány példát; a személyragot a fordításban rövidség kedvéért nem jelzem.

É. a) *χajtīmāt* 'futva', *āh'sīmāt* 'tartva', *sunsīmāt* 'nézve' — β) *nātīmātā* 'úszva', *tūlīmātā* 'állva', *pērjīmātā* 'választva' — γ) *jālīmāt* ~ *jālīmātā* 'járkálva', *ālīmāt* ~ *ālīmātā* 'levén', *jūntsχatīmāt* ~ *jūntsχatīmātā* 'varrván' stb., stb.

Szo. a) *tāiīmā*_D, *tāiīmēD* 'essen', *χuiīmā*_D, *χuiīmēD* 'ruhen', *ρōββαālīmā*_D, *ρōββαālīmēD* 'herumrollen', *aiīmā*_D 'trinken' — β) *a'tīmēte* 'sammeln', *iōtimāde*, *iōtimēde* 'herumgehen', *nāβlīmā*_{DE} 'verfolgen' — γ) *βāyīmā*_{DE} ~ *βāyīmēD* 'machen', *šayyimā*_{DE} ~ *sayyimēD* 'hauen', *ālīmā*_{DE} ~ *ālīmēD* 'leben', *sūlindīmā*_{DE} ~ *sūlindīmēD* 'laufen'; *minimēte* ~ *mīnimēt* 'gehen', *ūnlīmēte* ~ *ūnlīmēt* 'sitzen' stb., stb.

FL. a) *sunsīmēt* 'schauen' — β) *minimēte* 'gehen', *ūnlīmēte* 'sitzen', *alšlīmēte* 'töten', *kisχatīmēte* 'suchen', *iōlχasantīmēte* 'anseilen' — γ) *iōmīytmēt(e)* 'gehen'.

Ktsz. 3. sz.: É. *ālīmātēn* 'levén', *minimātēn* 'menvén', *ūnlīmātēn* 'ülvén', *tittīmātēn* 'etette', *χulpjīmētēn* 'halászván', *pusjelajχatīmētēn* 'elkapkodva' — Szo. *mīnimēētēn* 'gehen'.

Érdekes, hogy e személyragos alakokban — természetesen a nem idézettekben is — a rag előtti, tehát képzővégi vokális hangszíne nem azonos. MUNKÁCSI abszolút használatban a toldalék véghangját *é*-nek írja, személyrag előtt viszont *a*-nak, ill. *ā*-nek. Efféle váltakozásra maga is utal (V Nyj. 12), s *e* ~ *ā* kettősség tapasztalható az *n*•-igenevek abszolút és esz. 3. sz. alakjaiban is (l. NyK. LXIII, 86, 96). STEINITZ szerint MUNKÁCSI nem első, nyílt szótagi *a*, *ā*, *é* betűje az *a* fonéma jele (ŐESA. 273). — KANNISTO FL. adataiban

félhosszú vagy hosszú ε -t találunk, ellenben a Szo.-ban, az FL.-hoz hasonló tartamviszonyok mellett hol ε -t, hol a -t. A γ) alatt bemutatott, bőven adatolható csoport mintha arra utalna, hogy a kérdéses vokális hangszíne a szótag nyílt vagy zárt voltától függ: ha a személyrag magánhangzós alakban járul hozzá, akkor a előzi meg, ellenkező esetben ε . E következtetésnek azonban ellentmond mind az uo. idézett két utolsó adat, mind a Szo. a) csoport első három adata, melyek azt mutatják, hogy nyílt és zárt szótagban ua. magánhangzó, ill. zárt szótagban is mindkét magánhangzó jelentkezhethet. Ez a kérdés, mely csak a többi nem első szótagi magánhangzó történetével kapcsolatban oldható meg, ezúttal közelebről nem érdekel bennünket, mert — mint a vagylagosnak jelzett alakok kétségtelenül mutatják — az igenév jelentését és funkcióját a vokális hangszíne egyáltalán nem befolyásolja.

Igen fontos és kiemelendő viszont az a tény, hogy a személyrag előtt. magánhangzó tartamát KANNISTO mindig félhosszúnak, ill. hosszúnak jelzi, éppen úgy, mint az *n*-igenévnél. Az azonos tartamviszonyokat ugyanúgy értelmezzük mint ott (l. NyK. LXIII, 97 k.), s erős bizonyítékát látjuk benne annak, hogy a vokális eredetileg a képzőhöz tartozott, mert valamely másodlagosan behatolt ejtéskönnyítő aligha nyúlt volna meg.⁷

Ugyancsak a kérdéses magánhangzó szerves voltát tanúsítja az az alak-tani tény, hogy az igenév az egysz. és a ktsz. 3. sz. birtokos személyragokat a magánhangzós töveknél használatos alakban veszi magához. A személyragos igenévi alakok bizonytalannal igen régiek — szinte elképzelhetetlen, hogy éppen csak e határozói funkcióban járult volna az *im*-igenévhez egy másodlagos vokális, mely aztán, ugyancsak másodlagosan, a magánhangzós szótövek birtokos személyragját vonta maga után. Ez annál kevésbé valószínű, mert a sokkal nagyobb számú *m*-igenéven nem találunk efféle magánhangzót, s azon a birtokos személyragok is a mássalhangzós töveken illetékes, tehát pusztán magánhangzós alakban jelentkeznek.

6. Az eddigiek alapján igazoltnak vehetjük azt a fölfogást, hogy az igenév végén az É.-ban eredetileg vokális volt. Eltűnése — éppúgy mint az *n*. képzőé — bizonyos mondatfonetikai föltételek közt indulhatott meg, s miután így az *im*-participiummal alakilag egybeesett, funkcióbeli keveredés is történt köztük. Tulajdonképp az a meglepő, hogy ez a két nagyon hasonló igenév a gyakorlatban ennyire elhatárolódik egymástól. Hiszen a funkciókülönbség alaki kitevője csupán a végső vokális, ez pedig a nyelvérzék számára már a szöveggyűjtések korában sem volt egyéb jelentés nélküli tövéghangnál.

Hogy a véghangzó eltűnését nem előzte meg sorvadás, azt KANNISTO adatai kétségtelenné teszik: ha megvan a magánhangzó, akkor az mindig alsó nyelvállású, hangzós, teljes hang, mely — mint fönnebb láttuk — a bir-

⁷ Érdekes, hogy a Szo. γ) alatti adatok tanúsága szerint az igenév véghangzója a személyraggal zárt szótagban hosszú, s általában akkor negyedhosszú, ha a személyrag külön szótagot alkot. Ez a várttal ellentétes viselkedés vsz. ritmikai okkal magyarázandó: ha a szó kiejtésének időtartama egy szótaggal megrövidül, akkor mintegy pótlásként az utolsó (zárt szótagi) magánhangzó megnyúlik, viszont ha egy szótaggal hosszabb, a beszéd ritmus-igényének megfelelően az utolsó előtti szótag magánhangzója megőrzi eredeti rövidségét, ill. a szótag nyíltsága következtében gyöngén váltott lesz. Hasonló jelenség pl. a magyar hangzónyújtó tövekben mutatkozó tartam-váltakozás (l. BÁRCZI, Szótövek 25 k., 46).

tokos személyragok előtt meg is nyúlik. E tényből továbbá azt lehet következtetni, hogy a tövéghangok általános kopási folyamata nem érintette ezt a vokálist, ez tehát a nyelvérzék számára a folyamat szélesebbkörű elterjedésekor is még világosan funkciós elem volt: a képző egyik jelentésmozzanatának, mégpedig a határozóinak a hordozója.

E kérdéssel azért kellett ily tüzetesen foglalkoznunk, mert a leíró nyelv-tanok nagyobb része, mint láttuk, nem tartja külön e képzőnek sem alakját, sem funkcióját a participium-képző *im*-étől. Nem határolja el őket SZABÓ DEZSŐ sem, ellenkezőleg, úgy véli, hogy a kettő „minden szabályosság nélkül váltakozik”, s meg is kísérli levezetni egymásból a határozói és a jelzői használatot (NyK. XXXIV, 433 kk.). Ez a tévedés, meg a nyelvjárási különbségek — egyébként teljesen érthető⁸ — elhanyagolása vezette arra az ugyancsak hibás elvi következtetésre, hogy a vogulban „a jelző a hangalak minden változása nélkül szolgálhat határozó gyanánt is (i. m. 430). Valószínűleg ennek a megállapításnak nyomán vélekedik PÓLAY is úgy, hogy „az *-im* part. praet. is sokszor gerundium értelemben fordul elő” (NyK. XXXV, 425). Jóval óvatosabban fogalmaz az ugor nyelvállapot ihletett bűvára, MÉSZÖLY, mikor csupán annyit mond, hogy az ugor nyelvekben „ugyanazon igenévnék lehet *j e l z ő i*, lehet *h a t á r o z ó i* szerepe is” (NytörtFejt. 75, ÓmSzöv. 177). Ő tehát nem nyilatkozik arról, egyidejűnek tekinti-e a kétféle szerepet, vagy — ha nem — melyiket tartja elsődlegesnek. Történeti kutatásai során azonban ismételtén rámutatott, hogy a fgr. nyelvekben a határozónak lehet jelzői funkciója is (pl. i. m. 15, 38; 128, 142 stb.), sőt kimondja azt az elvi szempontból rendkívül fontos tételt, hogy „ha egy szónak adverbiumi szerepe is, nomeni szerepe is van, nyilvánvaló, hogy az adverbiumi az eredetibb” (MNY. XXII, 87). Ez egyébként logikusan folyik abból a minden fgr. nyelvben tapasztalható mondat-tani tényből, hogy a határozó jelzőül is állhat,⁹ s ilyenkor természetesen, mint minden jelző, jelzett szava elé kerül. Végső soron ez az ősi mondattani és szórendi sajátosság az oka annak, hogy a fgr. nyelvekben a határozók oly gyakran „önállósulnak”, azaz ragtalan névszóvá válnak a nyelvérzék számára.¹⁰

E meggondolások alapján azon *im*-végű határozókat, melyek SZABÓ DEZSŐT megtévesztették, én véghangzójukat vesztett gerundiumoknak tekintem (l. fönnebb 4. p.). Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert ezen az elvi alapon kísérlem meg a többi nyelvjárás véghangzó nélküli határozói szerepű *m*-igeneveinek történeti értelmezését.

7. A nem *É.* nyelvjárásokban ui., mint a VNyj.-ból fönnebb idézett összeállítás mutatja, nincs sajátos hangalakja a határozói igenévnék (a T.-ról alább a 10. p.-ban külön lesz szó). Ami a véghangzót illeti, nyoma sincs a K.-ban és a T.-ban, de a nyugati nyelvjárások közül a KL.-ból aránylag bőven

⁸ SZABÓ D. kutatásaihoz csak MUNKÁCSI anyagát használhatta (az evangéliumfordításokat jó okkal hagyta figyelmen kívül, l. NyK. XXXIV, 60), s abban csak az *É.* van megfelelő gazdagsággal és változatossággal képviselve. — Érthetetlen azonban, hogy a VNyj.-nak a gerundiumra vonatkozó határozott megállapításait egyáltalán nem vette tekintetbe.

⁹ MÉSZÖLY említett dolgozatain kívül l. pl. FOKOS: KSz. XIII, 98 kk., UOTILA: Vir. 1945: 332 k., EEVA LINDÉN: Vir. 1954: 288 k.

¹⁰ „Önállósult határozók” c.-n már SIMONYI egész sereg határozóragos alakokból keletkezett névszót mutatott ki a magyarban (Buden.-Album 50 kk.), vö. még pl. ZOLNAI GY.: NyK. XXIII, 164 k.

adatható. A véghangzó hiányát MUNKÁCSI is másodlagosnak tekintette, ami világosan kitűnik abból a megjegyzéséből, hogy „Reguly idejében még teljesebb *-émé* alak járhatta”; példaként idézi REGULY kéziratából a *janggmä* 'van körülvéve' szót, mely az ő ugyancsak KL. átírásában *joqñkhém* alakú (VNYj. 130, vö. VNGy. IV, 128). Ezen kívül még a következő véghangzós alakokat találtam REGULYNÁL: *väjemmä* 'véve' (IV, 315; MUNK. *väjém* uo.), *šunsimä* 'sírva' (II, 86), *tištemä* 'búsulva' (II, 87), *qjemä* 'elaludva' (II, 127), *kinžemä* 'keresve' (II, 206), *qñžemmä* 'jegyezve' (III, 336), *pätämmä* 'elvátozva' (III, 408, kétszer), *qlemä* 'levén' (IV, 103, 314; az előbbi MUNKÁCSINÁL *ölim!*), *sqkqrmä* 'hadonászva' (IV, 148), *jälleoalemme* 'járkálván' (III, 350; MUNKÁCSMÁL *jälleoqlém* uo.), *jäytlajtemä* 'vagdalván' (IV, 317, MUNKÁCSMÁL is véghangzós: *jäytlajtemä*). Esetleg ide tartozik még: *jal oqgmän* 'elaludva' (IV, 241), ha ti. a szóvégi *n* jelentés nélküli töltőhang (erről LIIMOLA WVD. IV, 423/11 irodalommal); lehet azonban, hogy ez sajátos gerundium-végződés (vö. VNGy. II, 555). E 13–14 adattal szemben 21 véghangzó nélküli áll, és 3 olyan személyragos, melyben a magánhangzó mivolta nem állapítható meg: *kannžemem* 'jegyezve' (III, 336), *qññžimen* 'megérve' (IV, 133), *joamemät* 'járva' (II, 212). A vokális igenevek száma tehát a KL.-ban éppen kétharmada valamennyi előfordulásnak — ez az arány pedig jelentékenynek mondható.

A KL.-n kívül még a P.-ből tudok véghangzós alakot idézni, ugyancsak REGULY gyűjtéséből, de a véghangzó megvan MUNKÁCSI átírásában is: *qarš poalt imä*, ill. *oqrš paltimä* 'tűzbe rakva' (III, 524, 525). KANNISTO P. szövegeiből 38 határozói szerepű *m*-igenévi adatom van, valamennyi magánhangzó nélküli.

8. A képző véghangzójára vonatkozó vizsgálódásaink eredményét a következőkben foglalhatjuk össze: 1. az É. nyelvjárásokban általánosan megvan; hiánya másodlagosnak tekintendő, éppúgy mint a *n*. képzőnél. — 2. Hogy eredetileg szervesen hozzátartozott a képzőhöz, azt alaktanilag az egysz. és a ktsz. 3. sz. személyragos alakok bizonyítják. — 3. E mellett szól az a tény is, hogy REGULY KL. szövegeiben még gyakran mutatkozik a véghangzó, MUNKÁCSI átírásaiban már nem. Ez arra vall, hogy a két gyűjtés közt eltelt mintegy negyed század alatt a kopási folyamat rohamosan fokozódott. Az eltűnés jól beleillik a vogul véghangzók történetének általános tendenciájába, az a föltevés viszont, hogy jelentkezése másodlagos, semmiképp sem hozható vele összhangba. Ellenkeznek a történeti szemlélettel az olyan elképzelés, hogy a magánhangzó nélküli állapot az eredeti, majd a XIX. század 40-es éveiben föltűnedezik egy vokális, de éppen csak a határozói szerepű igeneveken, hogy aztán a 80-as évek végére teljesen eltűnjék. — 4. Mivel a véghangzók eltűnése vsz. a XV–XVI. században indult meg, a képzővégi vokális, ha pusztán véghangzó lett volna, bizonyára teljesen eltűnt volna a KL.-ban REGULY koráig. Hogy mégsem tűnt el teljesen, az csak azzal magyarázható, hogy sokáig elevenen érezték a vokális funkcióját. Később — kétségtelenül már REGULY korában is — elhomályosult a magánhangzó alaktani szerepe; ettől kezdve osztozott a többi véghangzó sorsában, s eltűnésének folyamata 25 év alatt be is fejeződött. — 5. E megfontolások alapján a többi nyelvjárásban a magánhangzó hiányát másodlagosnak tekintjük, és szintén a funkcióvesztés nyomán bekövetkezett lekopás következményének tartjuk. — 6. A véghangzó funkciója természetesen azonos volt az *n*. képzőével, s mint ott, itt is

az volt eredetileg a szerepe, hogy a deverbális névszót határozóvá tegye. Hogy e határozórag uráli *k-ra vagy *i-re megy-e vissza, annak eldöntésével itt sem foglalkozunk.

b) A képző *i* elemének kérdése

9. Az *m*-participium hangalakjának tárgyalásakor láttuk, hogy a megelőző vokális vagy redukált, vagy alsó nyelvvállású teljes hang minden nyelvjárásban. A határozói igenév képzője viszont — mint az előzők mutatják — az É.-ban kivétel nélkül *i*-n kezdődik. Ezt a vokálist, állandó hangszíne miatt, nem tekinthetjük sem tővéghangzónak, sem „kötőhangnak”, hanem föltétlenül a képző szerves elemének kell fölfognunk. Az É. nyelvjárásokban oly világos a helyzet, hogy a kérdés további részletezésére nincs szükség.

Más a helyzet a középső nyelvjárásokban, ahol — mint ismételten láttuk — lényegében nincs alaki különbség az *m* és az *im*. képző között. Mégsem tarthatjuk az alaki differenciátlanságot eredetinek, az É. állapotot pedig külön nyelvjárási fejleménynek, mégpedig azért nem, mert a *gerundium* képzőjének a T.-ban is sajátos alakja van, véghangzó nélküli ugyan, de az *m*-et előző magánhangzó megfelel az É. *i*-nek. Mivel a magánhangzókra vonatkozólag a T. vallomása döntő jelentőségű, a T. viszonyokat tüzetesen meg kell vizsgálnunk.

10. Míg a T.-ban az *m* képzőt megelőző magánhangzó mindig redukált *a*, az aránylag föltűnő gazdagon adatolható (mintegy 100) határozói igenévben az *m* előtt KANNISTÓNál kivétel nélkül teljes vokálist találunk: palatális szókban *i*-t, velárisokban (TJ.) *ɛ*-t, ill. (TC.) *ɛ*-t (a továbbiakban e két nyelvjárás-változatot nem különítem el). KANNISTO szövegeiből mintegy 60 adatom van erre az igenévre, valamennyi teljesen egyértelműen viselkedik, úgyhogy elég néhányat bemutatni belőlük:

a) *ɟɛi* 'm 'kommen', *ɟɟi* 'm 'nehmen', *ɟɟim* 'trinken', *ilkà* 'lim 'gehen', *termà* 'lim 'erschrecken', *nò* 'ɲkɛti' 'm 'aufbinden', *menə* 'mteɟtim 'sich losreisen' stb.

b) *tatè* 'm 'bringen', *ɲkè* 'm 'schlagen', *šəmɛ* 'm 'galoppieren', *tòh* 'bša 'pəm 'aufstellen', *átà* 'təm 'betrügen', *tatò* 'naɟtəm 'sich anstrengen' stb.

c) A szabálytól csak annyi eltérés van, hogy azon mélyhangú tövek, melyek *j*-t vagy jésített mássalhangzót tartalmaznak, olyan alakban veszik magukhoz a képzőt, mint a magashangúak: *ɲòh* 'dši' 'm 'weinen', *kozi* 'm 'ruhen', *ii* 'lpištım 'öffnen'. A fonetikai ok nyilvánvaló. Utalt rá már MUNKÁCSI (VNYj. 291), KANNISTO (FUF. XIV, 55 k.) és STEINITZ (WogVok. 54). Úgy látszik, a vegyeshangú szók is így viselkednek: *kasè* 'tim 'laufen'.

MUNKÁCSI szövegeiből kb. 40 adatom van; palatális hangrendben ő is *im*-et ír, velárisban azonban *ém*-et:

a) *jájim* 'jövén', *májim* 'adva', *pätim* 'leesve', *il* 'jixtim 'levágva', *äleslim* 'vadászva', *méskétim* 'öltözködve' stb.

b) *puném* 'fonván', *mərtém* 'megmérve', *jū* 'üttém 'becsukva', *khqlülém* 'szétszóródva', *lönštɟtəm* 'sírva' stb.

c) *nóntim* 'pihénvén', *khujälim* 'búslakodva', *ɲərtim* 'terítve' stb. — Vegyes hangrendű: *toulémim* 'röpülve'.

d) MUNKÁCSMál vannak hangtanilag nem igazolható eltérések is. Egyrészt *tumlántim* 'ellopva', *khərqúlatim* 'örkődvén' — másrészt *jänkhém* 'játszva',

vārem 'csinálva' stb. Ez a néhány — talán csak jelölésbeli — ingadozás természetesen nem befolyásolhatja az általános szabály érvényét.

A T. adatok megerősítik azt az északiakból levont következtetést, hogy ezek az állandó hangszínű teljes vokálisok a képzőhöz tartoznak, tehát részesei a képző jelentésének. De ezen kívül azt is tanúsítják, hogy a képző ősi alakulat lehet, mivel e magánhangzók pontosan követik a hangzóilleszkedés törvényét: T. nem első szótagi *i* és ugyanilyen (TJ.) ε , (TČ.) ε hangrendi megfelelői egymásnak STEINITZ szerint is (WogVok. 54, 52, vö. KANNISTO: FUF. XIV, 52). Hogy a korrelatív magánhangzópár közül az *i* az elsődleges, azt az *É. im.* alak meggyőzően bizonyítja.¹¹

Mindezek után nem férhet kétség ahhoz, hogy az *É.* és a T. képző történetileg összetartozik. A T.-ban nincs ugyan meg a végső magánhangzó, de hiánya fonetikai alapon megnyugtatóan magyarázható. Egyrészt az igenév állítmányként a T.-ban mindig a létigével (egy-két esetben a 'bír' igével) áll, úgyhogy vele értelmileg és nyilván hangtanilag is egy szólamot alkot, pl. *tōjt pūim q̄l* 'hó van (ráhullva)' (IV, 402), *taṭem̄ āl* 'Sie ist gebracht' (III, 171), *sāx kāl̄m̄ ālāt* 'erschienen . . . alle' (III, 199) stb. Ilyenkor a létigét kezdő vokális előtt az igenév véghangzója a hangrés elkerülésére könnyen kieshetett. Másrészt figyelembe veendő, hogy az *im.* véghangzója — épp a legősibb és leggyakrabban használt egytagú ige-*tōveknél* — a harmadik szótagba kerül. Minthogy a T.-ban a szóhangsúly rendszerint a második szótagra esik (l. pl. E. ITKONEN: NyK. LVI, 11), a harmadik szótag teljesen hangsúlytalan, és szinte természetes, hogy ebben a helyzetben a kérdéses vokális, mely a nyelvérzék számára már jelentés nélkülivé vált, nemcsak mondatfonetikailag esett ki a szólamból, hanem más helyzetben is eltűnt az igenév végéről.

II. A teljesen világos *É.* és T. viszonyokkal szemben a nyugati nyelvjárásokban és a K.-ban úgy látszik egyáltalán nem lehet már alaki különbséget tenni az *m* és az *im.* toldalék közt. Legföljebb talán némi nyomai fedezhetők föl annak, hogy egykor ezekben is megvolt a határozói igenév külön képzője. Az alábbiakban ilyen nyomokat igyekszünk kimutatni.

A KL.-ban néhányszor *i* áll az *m* előtt: *lunšimä* 'sírva' (II, 86), *paṅnšim*, *paṅnšimen* 'megérve' (IV, 133, MUNK. átírásában *paṅšimēn*), *kānšimtä* 'tudva' (IV, 152, esz. 3. sz.); a *säimt* 'elrothadtak' (IV, 241, plur. jellel) alakról nem állapítható meg, ide tartozik-e, vagy *m*-származék. Ez a néhány adat semmit sem bizonyít, mert az *i* minden esetben jésült mássalhangzó után áll, tehát hasonulás eredménye is lehet. Van azonban egyetlen MUNKÁCSI-adatom, melyben az *i* nem lehet fonetikai eredetű: *ōlim* 'levén' (IV, 103, REG. eredetijében *q̄lemä* van); ugyanez egy másik előfordulásban *ōlēm* (IV, 314, REG. itt is *q̄lemä*). A kétféle hangalak ezúttal jobban bizonyít, mint ha egyforma volna, mert úgy MUNKÁCSI tudatos írásmódjának tűnhetnék, így azonban arra vall, hogy a valóban *h a l l o t t* szót írta le, abban pedig az *i* — talán a létige-származék gyakoribb használata folytán — nem mindenütt, vagy legalább nem mindenki ejtésében színtelenedett még *é*-vé.

Az AL.-ból csak 4 adatom van: *šotlam* 'száguldva', *khujjim* 'feküdvén', *roššēm*¹² 'sírván' (VNYj. 170), *jēkwēm* 'táncolván' (IV, 417). A vokális több-

¹¹ Az *É.*-ban és a T.-ban — és csak e két nyelvjárásban — egy másik *i* alakítani elem is megmaradt: az *i* melléknévképző, l. LIIMOLA: JŠFOu. LVIII/3 : 54. j.

¹² Az *o* betű hangértékéről MUNKÁCSI tudtommal nem nyilatkozott. A VNGy. III. kötetéhez írt jegyzetekben helyette *ō*-t használ (pl. III/2, 354): *mō* 'hely, föld'; KANNISTÓ-nál (WogVok. 95) és STEINITZ-nél (WogVok. 187) a megfelelő szóban ε van: *mē*.

féleségét bizonyítva az AL.-ban még eleven hangzõilleszkedés (l. VNYj. 154, FUF. XIV, 56) magyarázza. De ezen túlmenõen talán föltehetõ, hogy a 3 veláris szó magánhangzója a T. ξ (ez esetben az *é*-t a *-ss-*, az *i*-t a *-jj-* okozná, l. fõnnebb a két c) pontot), az egy palatális *é*-je pedig a T. *i* elszintelenedett megfelelõje volna.

A P.-bõl mintegy 50 adatot találtam, túlnyomóan (42) KANNISTO gyûjtésébõl. Köztük csak 2 *i*-s alak van: *sellim* 'speien' (I, 12) és *tuñsim* 'stehen' (IV, 351); egyébként redukált magánhangzó, vagy (ritkábban) ϵ áll, mint az *m* participiumképzõ elõtt. A két idézett adat semmit nem jelent, mert nincs bizonyítékunk rá, hogy a jésített mássalhangzók megõrizték, nem pedig elõidézték az *i*-t. — MUNKÁCSINÁL 3 P. adatban szintén *é* van: *nuñk-télém* 'fel-növekedvén', *khajérlém* 'hamiskodva' és *tá'ilém* 'jóllakva' (VNYj. 253), de kettõben *i* jelentkezik: *jannim* 'játszván' (uo.) és *ogrés paltimé* 'tûzbe rakva'. Ez utóbbi REGULY-átírás, és az eredetiben szintén így van: *garš poalt imä* (III, 524, 525). Egy-két adatra ugyan semmit sem lehet építeni, mégis érdemes megjegyeznünk, hogy ez az egyetlen adat összefüggõ szövegben található (a többi csak kiszakított mondattörések), és hogy eredetileg REGULY gyûjtésébõl való, tehát a legrégibb valamennyi közt; így némi joggal gondolhatunk arra, hogy esetleg az igenév õsi formája õrzõdött meg benne.

K.-i anyagomban egyetlen adatot sem találtam, melyben az *m* elõtti vokális más lett volna a határozói szerepû igenévben, mint a participiumban. Minthogy a nem elsõ szótagi vogul magánhangzók történetét csak a Szó.-ra és a T.-ra vonatkozóan ismerjük (mindkettõt STEINITZ érdemébõl, l. ÖESA. 268 kk. és WogVok. 36 kk., 51 kk.), még azt sem tudhatjuk, mily vokálist kellene várnunk az É. *i* és a T. *i* ~ ξ megfelelõjeként. A K.-ban mindig ϵ vagy $\bar{a}$ jelentkezik [kivéve *témäim* 'mit dem Essen (und) Trinken', ahol az *i* az igetõvégi *j* vokalizált alakja, és *ujim* ('nézvén'), ahol az *i* ugyancsak a tövégi *j* hatásával magyarázható], s mivel az É. és a T. alapján az *im.* képzõt közvoglunk véljük, elvileg föl kell tennünk, hogy a K.-ban nem elsõ szótagban is történt $*i > \epsilon$ változás (az elsõ szótagra nézve ezt igazolta STEINITZ, l. a WogVok. függelékeként adott táblázatban: ósvog. $*i > AK., KK. \epsilon, FK. \bar{a}$). Elméleti föltevésünket egy hangtani ténnyel támogathatjuk.

Az obi-ugor tagadással foglalkozó dolgozatában K. SAL ÉVA az *m*-végû tagadószókat (É., Szó. *ätim*, KL. *oätim*, AL. *oätim*, P. *oätim* stb., K. *çätim*, *äotim* stb., l. NyK. LVI, 59), KLEMM fölfogásához (NyK. XLVI, 393) csatlakozva, *m*-participiumoknak tekinti, mégpedig egy *t* deverbális kauzatív képzõvel ellátott tagadó igetõ származékainak (NyK. LVI, 65). Számunkra itt csak az a fontos, hogy e képzõ eredetileg természetesen jésítetlen volt, mivel pedig most minden nyelvjárásban (a T.-ban más a tagadó szó) *t* van, föl kell tennünk, hogy eredetileg *i* állt utána s ez palatalizálta¹³ (így K. SAL is i. h.). Ez a tagadószó KANNISTO K. szövegeiben többnyire ϵ -vel jelentkezik, ritkábban $\bar{a}$ -vel, de néha ua. mondatban is előfordul mindét változat, pl. *ñß äotim öls, tösemmä ñ äotim öls* 'Bäume waren keine, trocken Land war keines' (I, 2). Többször mintha nyelvjárási különbség nyilvánulna az alakok használatában: a KK.-i Andrej I. Jutkinnál (általában B változat) szinte kivétel nélkül *çätim* van, az AK.—KK. közti nyelvjárást beszélõ Afanaszijnál *çätim*, ritkábban *äotim* (a közlõk nyelvjárásáról l. LIMOLA, WVd. I, XXI j.). A K.

¹³STEINITZ szerint a vogul *-t-* másodlagos, l. FgrKons. 25.

tagadószó viselkedése annyit mindenesetre bizonyít, hogy a nem első szótagban is történhetett $i > a$ változás.

Ezen kívül még egy alaktni elem tanúságára hivatkozhatom: az *i* participium-képzőt is találtam *a* alakban éppen Afanaszjij közlésében: *poləm-β ā t a βišəmnaī s̄āōβəñβ ā t a βišəmnaī* 'Die Preisselbeeren pflückende schöne Frau, die Blaubeeren pflückende schöne Frau' (II, 236, többször), de néhány sorral följebb *poləmβ ā t i, s̄āōβəñβ ā t i* van (a B változatban mindenütt *-βēti*, l. 237). E gyér nyomok, melyek jó összhangban állnak a K. vokalizmusban mutatkozó általános kopási, szintelenedési tendenciával, némi alapot adnak ahhoz a föltevéshez, hogy az *im* határozói igenévképző egykor a K.-ban is megvolt. A véghangzó teljes eltűnése, minthogy a kopási folyamat itt indult meg, nem szorol magyarázatra. Miután pedig az **-i > -ə* változás is megtörtént, a képző alakilag egybeesett az *m*-mel. Hogy azután a két igenév, a gyakran érintkező (főként állítmányi) funkciók közvetében a nyelvtudatban is teljesen egybecsúszott, azt valóban természetesen kell tartanunk.

12. Az előzőekben talán sikerült bizonyítani, hogy az *i* elem szerves része a határozói igenév képzőjének. Válaszra vár még azonban funkciójának kérdése. Kétségtelen mindenekelőtt, hogy ez az *i* nem választható el a szenvedő melléknévi igenevet képező *im* toldalék *i*-jétől. Mivel pedig az *im*-gerundium állítmányi szerepben — ahol a nemi vonatkozás szerkezetani okból a legjobban megőrződik — szintén szenvedő jelentésű: okkal tekintjük az *i* elemet e képzőkben a passzívus jelentés hordozójának.

E magukban is döntő mondattni bizonyítékokon kívül azonban érdekes alaktni bizonyítékunk is van arra, hogy az *i* szenvedő igetövet képez.

a) Van 4 ősi, igen gyakori, nyílt egytagú, az É.-ban rövid *i*-n végződő 'jó', 'lő', 'ad' és 'vesz' jelentésű igető. Ezek vokálisa STEINITZ szerint ősvogul **i*-re megy vissza, mely **z*-vel és **ē*-vel váltakozott. Ez igéknek az *i*-tő mellett, mely a legtöbb alakban a ragozás alapjául szolgál, *j*-tővük is van, s ez jelentkezik a fölszóltó módban, a szenvedő múlt¹⁴ időben és egyes származékokban (WogVok. 321 k.). Ez igék *m*-származékai: É. *jim, lim, mim, vim*; KL. *jim, lim, mim*; AL. *lim, mim*; P. *lim*; K. *jam* (az A változatban néha *jim* is, pl. II, 400), *lam, mam, βam*; T. *jim, um* (az adatok, a K. kivételével, a VNyj.-ből valók, l. 48—9, 133, 175, 254, 296, vö. még az *im* képző hangalakjának tárgyalásánál 267. l.). A szófőbéli ősvog. **i*-ből a K.-ban *a* (FK. *?*) lett (l. KANNISTO, WogVok. 36, 72 STEINITZ, WogVok. 297).

Az idézett alakok (kivéve a kondaiakat, valamint a T. *um*-ot) *im*-képzősek is lehetnének. Hogy mégis *m*-képzősek, azt kétségtelenné teszi az a tény, hogy — amint ez igék szenvedő múlt ragozott alakjai *j*-s tőből képződnek — ugyanúgy a szenvedő jelentésű participiumok és állapotjelölők is ebből a tőből származnak:

É. *tajim nāl* 'kilőtt nyíl' (II, 192), *majim ahūn* 'adott [ajándék]-rakásod' (IV, 330); Szo. *lāji mǎ* 'war ... durchschossen' (V, 93), *majim ... ūl* 'Mit dem (ihm) gegebenem ... Wild' (I, 66),¹⁵ *βóji mǎ* 'ist ... herausgenommen' (IV, 211). — A tárgyatlan 'jó' igére csak a FL.-ből tudok idézni egyetlen előfordulást: *ǰāji mēem* 'Als ich kam' (III, 51); ez tehát cselekvő értelmű, de,

¹⁴ Én emeltem ki.

¹⁵ STEINITZ ez adatot *majim* alakban idézi, megjegyezve, hogy ez kivételes képzés lehet, s hivatkozik MUNKÁCSI és CSERNYECOV *mim* adatára (WogVok. 149. j.). A megjegyzés téves, mert a főtiek szerint a kétféle alak kétféle (*m* és *im*) származék.

mint személyragos határozó, mondattanilag is más elbírálás alá esik, mint a többinek jelzői vagy állapotjelölői használata (ezt a mondattani kérdést itt nem részletezem).

KL. *am majém māmīl* 'a földdel, melyet én . . . adtam (I, 162), *qil poaln väjemmä*, (MUNK.) *qil-pogln väjem* 'végükről véve' (IV, 315, tk. 'vétetve'); vö. még (REG.) *vāis*, (MUNK.) *vājes* 'adókat' (IV, 111; tk. esz.)

T. *ukīn jājim* 'együvé jöven' (IV, 403), *khanā majim ānčiu* 'kinék van (tartatik) odaadva' (IV, 362), *ieji'm neiči'rn* 'Zum Kaiser gekommen' (III, 157, 170, 251/59), *kātā nināl ūji'm* '(ihn) an seinen Händen fassend' (III, 160, 251/59). A cselekvő értelem magyarázatára itt nincs szükségünk.

b) Hasonlóan kétféle *tōbōl* képezi a kétféle igenevet, ugyancsak e három nyelvjárásból adathatóan, a szintén fgr. eredetű, nyílt egytagú, hosszú *i* tövű **ti-* 'essen' ige, melyben a váltóhangpár KANNISTO szerint **ā*, **ε* ~ **ē*, **e* (WogVok. 145), STEINITZ szerint **ā* ~ **i* (WogVok. 323). Ez igének *m*-származékai: É. *tēm*, KL. *tēm*, AL. *tīm*, P. *tēm*, K. *tēm* (VNYj. 48, 133, 175, 254, 229; a T.-ből nem idézi a part. perf.-t, l. 295)

A *j*-tőből képzett származékok: É. *tēpā tajim kwossem-tqweł* 'étele elfogyasztott (megevett) háti batyu héja' (III, 341); Szo. *qku ta nāin tāim kōl* 'derselben vom Feuer verbrannten Hütte' (II, 135); FL. *tāijime* 'ist . . . aufgefressen' (I, 81) stb.

KL. *tēbā toaim kvāššem tqul*, (MUNK.) *tēpā tajim kvāššem-tqul* 'tápláléka elfogyasztott nyírhéjputtony héját' (III, 492, 493).

T. Csak összetétel előtagjaként: *teime'ijim pgišt* 'Sie wurden mit dem Essen fertig' (I, 128, a jegyzetben: *Отобѣдали 411/9, tk. 'evén-iván elkészültek')*.¹⁶

A többi nyelvjárásból nincs ilyen *j*-tőből való adatom, de ez tk. csak a sok szöveggel képviselt K.-ra nézve meglepő. Itt valószínűleg azt kell föltennünk, hogy a kétféle igenév igen korán egybeesett, hamarosan az után, hogy az első (és bizonyára a további) szótag *i*-je *ə*-vé fakult. E hangtani változás következtében a *j*-tőből való származékok szenvedő jelentése — mely az *i*-hez fűződött — elhomályosult, s a nyelvérzék, minthogy jelzői szerepben az *m*-participium is lehetett szenvedő értelmű, a továbbiakban fölöslegesnek érezte a kétféle igenév külön tartását. Ezért a korlátozottabb használatú, *j*-tőből való kéttagú származék, mint már csak „változat”, lassankint teljesen eltűnt. Ez a föltevés mindenképp valószínűbbnek látszik, mint az a másik elvi lehetőség, hogy az É., a KL. és a T. nyelvjárásban egymástól függetlenül keletkeztek volna — és éppen ennél a négy ősi igénél — ilyen *j*-tőből képzett igenevek.

Ennek az öt fgr. eredetű (négy rövid és egy hosszú) *i*-tövű igének a viselkedése alak- és jelentéstani szempontból egyaránt nagyon fontos. Alaktanilag a passzívum múlt idejével azonos töve az *i* elem passzívumképző funkcióját bizonyítja, jelentéstaniilag pedig azt, hogy a nyelvérzék számára eredetileg igen fontos volt az *m* és az *im(•)* képzős igenév megkülönböztetése. Mivel pedig ez *i*-s tövekben a tövéghangzó az *im(•)* *i*-jével egybeolvadt volna, s így alakilag nem tért volna el az *m*-igenévtől: az *im(•)* származékot a *j*-s tőből

¹⁶ Érdekes, hogy az 'enni', és élettani párja, az 'inni' alig fordul elő befejezett cselekvésű (*m* elemű) igenév képzőjével, a folyamatos *m* képzős származék viszont nagyon gyakori. Ez talán valóban a gazdasági alap nyelvi tükröződésének fogható föl: amely társadalomban a közvetlen élelemszerzés a mindennap fő munkája és fő gondja, ott a már megevetett ételről alig esik szó — annál fontosabb ellenben a még ezután megszerzendő, ill. ezután fogyasztandó enni való (*tēm-ut*) és inni való (*ajm-ut*).

képezték, hogy a toldalék milyensége világos legyen. Bizonyára nem véletlen, hogy a szenvedő múlt idő ragozási alapja is ugyanezen *j*-tő. Arra a kérdésre, hogy ezek történetileg miként függnek össze egymással és a fölszólító mód azonos tövével, csak szélesebb fgr., ill. uráli alapon lehetne válaszolni. Az osztjákban, a lappban és a szamojédban a *j* szenvedő igenemet képező funkciója még eleven (l. AblSuff. 76 kk., vö. 101, 107 kk.); lehet továbbá, hogy a csere-misz *am*-konjugáció *a*-jában szintén egy ilyen visszaható szerepű *i* képző rejlik (l. RAVILA: FUF. XXVII, 87. j.).¹⁷

13. Az eddigiek alapján jogosnak tekintjük azt a következtetést, hogy a nyelvjárások szétválását megelőző ősvogul korban volt egy *im*. gerundiumképző, mely az északi nyelvjárásokban változatlanul megmaradt, a T.-ban mondatfonetikai és hangsúlyozási okokból véghangzóját vesztette, a nyugati nyelvjárásokban némi nyomai még fölfedezhetők, a K.-ban pedig teljesen egybeesett az *m*-képzős igenévvél.

Elméletileg természetesen fönnáll az a lehetőség is, hogy a határozói igenév az É.-ban és a T.-ban külön fejlemény, s a többi nyelvjárás soha nem ismerte. E föltevés ellen azonban több megfontolás szól. Mindenekelőtt nehéz volna megérteni, hogy épp a két egymástól legtávolabbi nyelvjárásban alakult ki egymástól függetlenül egy azonos hangtestű és funkciójú képző. Nyelvjárási kölcsönzésről ui., az őket elválasztó középső nyelvjárások miatt, nem lehet szó. Figyelembe veendő továbbá az É. alaktani és a T. hangtani konzervativizmusa. Tény az is, hogy az É. őrizte meg a legtöbb ősi mondattani sajátsgot, mert legkevésbé volt kitéve idegen (orosz, tatár) nyelvi hatásoknak, és mert az északi vogulok legnagyobb tömegben élve együtt, természetesen jobban meg tudták tartani a nyelvi (valamint egyéb szellemi és anyagi) hagyományokat, mint a lélekszámra sokkal kisebb többi nyelvjáráscsoport (l. pl. Reguly-Album LXXXV k., MUNKÁCSI: BpSz. LX, 236).

E földrajzi-társadalmi körülményeken kívül fontos nyelvi érv az *im*. képző ősvogul kora mellett az *i* elem szenvedő igenemet kifejező szerepe. Ennek ui. nagyon réginek kell lennie, legalább a közös ubi-ugor előzményből valónak, hiszen nincs okunk rá, hogy elválasszuk az ÉO. passzívumképző *i*-jétől (a távolabbi lapp és szamojéd kapcsolatokat most nem érintjük). Megjegyzendő, ha csak az É.-ban volna meg az *im*. képző, fölmerülhetne az ÉO.-ból való kölcsönzés gondolata, bár akkor is nagyon meglepő lenne, hogy éppen csak az igenévképzőbe és a fönt említett öt ősi igének bizonyos alakjaiba hatolt volna be az *i* elem, holott az ÉO.-ban igenévben ismeretlen, az ige-ragozásban pedig nem a tőhöz, hanem az időjeles alakokhoz járul (l. pl. ÉOSz. 24, STEINITZ, OChr. 73). A kölcsönzés gondolatát azonban mindenképp el kell

¹⁷ Az osztj. *i* passzívumjel LAVOTHA szerint azonos lehet a fgr. *i lativusraggal, s eredetileg valami irányulást fejezhetett ki (NyK. LVIII, 111). Az a föltevés, hogy névszóragok ige-ötvekhez is hozzájárulhatnak, HUNFALVY (NyK. V, 384, 419) óta ismételtlen visszatérő gondolata volt a fgr. nyelvészeti irodalomnak (vö. pl. az *n*. igenévképzőnek a lativusraggal való azonosítását, l. SZABÓ D. NyK. XXXIV, 58, 423, MÉSZÖLY ismételtlen, legutóbb ÓmSzöv. 182 k.). A gondolatnak ebben a fogalmazásában a névszó elsőbbségének föltevése is benne rejlik. Ma már, nálunk főleg PAIS (MNY. XLVI, 296 kk.) és BÁRCZI (Bevezetés 72) fejtegetései nyomán, általánosan elfogadott nézet a két fő szófaj párhuzamos kifejlődése — azért most inkább azzal a fölfogással találkozunk, hogy *u g y a n a z o n* toldalék járulhatott igehez is, névszóhoz is, az alapszó jelentésének azonos irányú módosítására. LAVOTHA idézett megjegyzése nyilván szintén így értendő; föltevésének tüzetes vizsgálatára azonban ez összefüggésben nincs szükség.

vetnünk, mert a képző a T.-ban is megvan, ott pedig osztják alaktani elem-
átvételéről nem lehet szó.

Az *im.* képző ősiségét bizonyítja végül az *i* funkciójának teljes elhomá-
lyosulása is. Az elhomályosulás legfőbb oka bizonyára az volt, hogy a vogul
igeragozásban a másik uráli reflexiv-passzív deverbális képző, a * β (l. AblSuff.
43 kk.) jutott uralomra. Mivel pedig az igenem megjelölése kétségtelenül az
állítmányi verbum finitumon a legfontosabb, érthető, hogy a nyelvérzék
számára lassankint a β vált a passzívum egyedüli kitevőjévé. Hogy azonban
valamikor a vogulban is volt egy passzívumképző *j* elem, azt az igenévképző
i-jén kívül meggyőzően bizonyítja az öt ősi ige szenvedő múlt időtövében jelent-
kező *j*, mely nyilván szintén az uráli *j passzívumképző folytatása.

Az elméleti megfontolások így ugyanoda vezetnek, ahova a hang- és
alaktani tények óvatos értelmezésével jutottunk: az *im*($\bullet$) képző nem lehet
nyelvjárási különfejemény, tehát ősvogul korinak kell lennie. Eltűnése a
középső nyelvjárásokból könnyen magyarázható: egy funkcióját vesztett,
a nyelvtudatból kihullt *i* elemnek elfakulása, és egy ugyancsak funkcióját
vesztett, tehát tövéghangzónak érzett vokális eltűnése az általános kopási
folyamat részmozzanata csupán. Mivel pedig ez a kopási, fakulási folyamat
a K.-ban indult meg, ott is jutott legmesszebbre, s ez az oka annak, hogy
ebben a nyelvjárásban az *im* $\bullet$ képzőnek már semmi nyoma nincs; szerepét
— az alaki egybeesés során — az *m* képző vette át.

Összefoglalás

Az *m*-elemű igenévképzők hang- és alaktanára vonatkozó vizsgálódásaink
eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az *m* az igenem szempontjából közömbös befejezett cselekvésű mellék-
névi igenév képzője.
2. Az *im* a befejezett cselekvésű melléknévi igenév szenvedő alakjának
képzője. Két alaktani elemet tartalmaz: az *m* előtti *i* a passzívum jele.
3. Az *im.* a befejezett cselekvésű határozói igenév képzője. Három alak-
tani elemet tartalmaz: az *m* utáni vokális — akár az *n.* képző vokálisa — eset-
rag: a képző határozói jelentésének hordozója.

SZ. KISPÁL MAGDOLNA.